

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Tagızadə Elnur Yaşar oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

**“Dövlətin gömrük siyasəti və onun
təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı

060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisasın şifri və adı

Gömrük işinin təşkili

Elmi rəhbər
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Magistr proqramının rəhbəri
A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Rəhbər prof.A.Ş.Şəkərəliyev

i.e.n.M.M.Aslanova

Kafedra müdiri

prof.A.Ş.Şəkərəliyev
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2016

MÜNDƏRİCAT

PLAN

GİRİŞ

I FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafının metodoloji konseptual əsasları

1.2. Milli iqtisadiyyatın inkişafında gömrük siyasətinin rolu və onun təkamülü

II FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının formalaşması

2.2. Gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi

3.2. Azərbaycanın beynəlxalq gömrük əlaqələri və gömrük itifaqlarında iştirakının perspektivləri

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Keçid dövründə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı xarici iqtisadi əlaqələr sistemi ilə sıx bağlıdır. Bununla belə nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan inkişaf etməkdə olan digər ölkələr kimi iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə inteqrasifa məsələlərini eyni zamanda həll etməyə məcburdur. Həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, müasir dünya ticarəti sistemi bütün ölkələrə qarşı xarici iqtisadi siyasətin sərt tələblərini və məhdudiyyətlərini irəli sürür.

Bu səbəbdən milli iqtisadiyyatın struktur cəhətdən tənzimlənməsi bu tənzimləmə obyektinin inkişaf edən vahid orqanizmdən ibarət olmasına əsaslanmalıdır.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində məqsəd onun təkmilləşmə və inkişaf üçün zəruri olan strukturunun fasiləsiz olaraq dəyişdirilməsini, milli təsərrüfatın sistem kimi bütövlüyü üçün təhlükə yaradan uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasını təmin edən dinamik tarazlığın saxlanmasından ibarətdir.

Azərbaycanda istehsalın və istehlakın milli struktur xüsusiyyətləri, iqtisadi inkişaf səviyyəsi. Digər obyektiv və subyektiv faktorların təsiri xarici ticarətin tənzimlənməsi sisteminə kompleks münasibət tələb edir.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı struktur texnologiyası səviyyəsinin yüksəlməsinə və dünya bazarında rəqabətə davamlı milli istehsal komplekslərinin yaranmasına imkan verən struktur yenidənqurmasını həyata keçirməlidir.

Keçid dövründə ixrac-idخال əməliyyatları iştirakçılarına təsir prosesində iqtisadi siyasətin bir-birinə qarşılıqlı nüfuz edən və bir-birini tamamlayan kompleks vasitələrindən istifadə olunması zərurəti xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənmə sisteminin əsas xüsusiyyətlərindəndir.

Xarici ticarət fəaliyyəti təcrübəsində iqtisadi, inzibati, texniki, milli ixracatçılara yardım və valyuta maliyyə tədbirləri vasitəsi ilə dövlət tənzimlənməsi həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu işdə dövlətin həyata keçirmiş olduğu gömrük siyasəti mühüm rol oynayır.

Gömrük siyasəti xarici ticarət dövriyyəsinin gömrük sərhədlərindən mal və nəqliyyat vasitələrinin uyğun gömrük rejimlərinin müəyyən edilməsi vasitəsi ilə keçirilməsinin dövlət tənzimlənməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edir.

Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak edən institutların məcmusu, həmçinin onun həyata keçirilmə metodları, səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən gömrük tənzimlənməsi metodlarının istifadə qaydası gömrük siyasəti mexanizmini təşkil edir.

Dövlətin gömrük siyasəti xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri ilə müəyyən edilir. Belə ki, burada xarici siyasətin tərkib hissəsi kimi vahid xarici ticarət siyasəti və ona nəzarət, onların hüquq və qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən qorunmasına dövlətin və onun orqanlarının xarici ticarət fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxiləsinə, onun iştirakçılarna və bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatına zərər vurulmasının istisna edilməsi və respublikanın gömrük ərazisinin bütövlüyü və s. Məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Azərbaycan dövlətinin gömrük siyasəti onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. İqtisadi təhlükəsizlik məsələləri iqtisadiyyatın respublikanın sosial, siyasi, müdafiə qabiliyyətinin və mütərəqqi inkişafının kifayət edəcək səviyyəsini təmin edə bilən vəziyyətini, tarazlaşdırma problemlərinin həlli yollarını, mümkün xarici və daxili təhlükələrə, onun iqtisadi maraqlarının xarici təsirlərdən asılı olmaması və kifayət qədər xətərdən qorunması qabiliyyətini nəzərdə tutur.

Dövlətin gömrük siyasəti. Onun həyata keçirilməsi üçün başlıca zəmin olan gömrük xidmətinin fəaliyyətinə arxalanır. Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi mürəkkəb proses olub, hakimiyyətin hər üç qanadının – qanunvericilik, icra və əməlkəmə hakimiyyətinin və həmçinin bu işdə maraqlı olan təsərrüfatçılıq və sahibkarlıq dairələrinin bilavasitə iştirakı ilə reallaşır.

Gömrük siyasətinin dəqiq hüquqi əsaslandırılmaları ilk növbədə ona görə vacibdir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin bu və ya digər istiqamətlərini imperativ tənzimləyərkən onun həyata keçirmə vasitələri istər-istəməz mülkiyyət münasibətləri

sferasına müdaxilə etmiş olur. Bundan başqa gömrük siyasətinin xarici münasibətlərə təsiri dövlət üçün beynəlxalq hüquqi xarakterli öhdəliklər yaratdığından onun normalaşdırılması zərurətini doğurur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi milli iqtisadiyyatın formalaşmasında gömrük siyasətinin rolunu müəyyənləşdirmək, gömrük siyasəti ilə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsinin konseptual əsaslarını işləyib hazırlamaq. Bu sahədə dövlət siyasətinin gücləndirilməsi üçün əsaslı təkliflər irəli sürməkdən ibarətdir.

Tədqiqatda əsasən aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafının nəzəri-metodoloji məsələlərini tədqiq etmək;
- milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində gömrük siyasətinin rolunu müəyyənləşdirmək;
- respublikanın beynəlxalq gömrük əlaqələri sistemində iştirakının nəzəri və praktiki problemlərinin həlli yollarını araşdırmaq;
- milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında gömrük siyasətinin rolunun artması barədə konkret təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- milli iqtisadiyyatın formalaşmasının nəzəri və metodoloji məsələləri araşdırılmışdır;
- milli iqtisadiyyatın inkişafında gömrük siyasətinin rolu və onun təkamülü elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;
- gömrük siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində proteksionizm və fritrederçilik istiqamətlər nəzər alınmaqla ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələləri müəyyən edilmişdir;
- dövlətin tarazlaşdırılmış gömrük siyasəti ilə gömrük xidmətinin modernləşdirilməsi səviyyəsi arasındakı qarşılıqlı əlaqə müəyyənləşdirilmişdir;

Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafının metodoloji konseptual əsasları

Milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında bazar mexanizmi və dövlətin müdaxiləsi siyasətinin tədqiqini iqtisadi nəzəriyyənin aktual bir probleminə çevirmişdir. Belə bir şəraitdə ümumbəşəri inkişaf meylləri ilə spesifik milli inkişaf modellərini uzlaşdıraraq məhz respublikamıza xas səmərəli keçid və inkişaf konsepsiyasının işlənilib hazırlanması və prosesdə dövlət tənzimlənməsinin yeri və rolunun düzgün müəyyənləşdirilməsi nəinki nəzəri, eləcə də əməli əhəmiyyət kəsb edir. Keçid dövründə bu problemlərin həlli respublikamızda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan transformasiya dəyişiklərinin milli təkrar istehsal problemlərinin səmərəliliyi ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda həll edilməlidir. Bu konkret problemlərlə yanaşı keçid mərhələsində respublikamızda işlənilib hazırlanan inkişaf modelinin qarşısında bir tərəfdən bazar iqtisadiyyatı keçidlə bağlı olaraq sosial-iqtisadi münasibətləri baza sisteminin tələblərinə uyğun yenidən qurmaq, digər tərəfdən isə Azərbaycanın suveren dövlətə çevrilməsi ilə əlaqədar olaraq təkrar istehsal prosesinin müstəqil xarakter daşdığı müasir dövrdə ölkəmizin siyasi, iqtisadi müstəqilliyini reallaşdırmağa imkan verən sağlam milli iqtisadiyyatı formalaşdırmaq vəzifəsi dururdu.

Keçid dövründə formalaşan milli iqtisadiyyatı cəmiyyətdə sistem dəyişikliklərinin xüsusi şəraitinin, həyata keçirilən iqtisadi siyasətin, daxili və xarici amillərin, habelə müxtəlif sosial-iqtisadi proseslərin nəticəsi kimi formalaşır.

Milli iqtisadiyyat problemi öz köklərini siyasi iqtisadiyyatın tarixi məktəbinin nümayəndələri olan Q.Şmoller, V.Zombart, M.Veber və A.Oykenin tədqiqatlarından götürülür. Məlum iqtisadi ədəbiyyatda «milli iqtisadiyyat» anlayışına verilən başlıca tariflərin araşdırılması onu aşağıdakı kimi dəyərləndirməyə imkan verir:

-milli iqtisadiyyat hər hansı bir təsərrüfat forması və ya formasiya ilə bağlı bir kateqoriya olmayıb, özündə cəmiyyətin iqtisadiyyatın müxtəlif inkişaf pillələri, strukturu, xüsusiyyətlərini milli xüsusiyyətlər baxımından əks etdirir.

-milli iqtisadiyyat dedikdə söhbət heç də bir millətə mənsub iqtisadiyyatdan getmir. Bu bütöv cəmiyyət, ümumdövlət səviyyəsindən fəaliyyət göstərən və həmin cəmiyyətdə yaşayan bütün xalqa məxsus və onun mənafeələrini əks etdirən iqtisadiyyatdır.

-milli iqtisadiyyat dedikdə beynəlxalq iqtisadiyyatla qarşılıqlı əlaqə və asılılıq halında olan ayrı-ayrı ölkələrin inzibati ərazi sərhədləri üzrə təbii coğrafi, sosial-iqtisadi və texniki-texnoloji fərqlərinə görə bölünən müstəqil təsərrüfat sistemi başa düşülür.

-milli iqtisadiyyat bir-ibiri ilə qarşılıqlı asılılıqda olan müstəsna dərəcədə mürəkkəb ümumi-iqtisadi, regional və ölkənin iqtisadi proseslərinin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Ümumən milli iqtisadiyyat anlayışlarına verilən bu xarakteristikalarda razılaşmaqla yanaşı onu qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyat özünün daxili inkişaf qanunauyğunluqlarına malik hər hansı bir ölkənin həddləri çərçivəsində fəaliyyət göstərən milli təkrar istehsalı əhatə edən institusional quruluş, milli dəyərləri, mentaliteti, əhalisinin iqtisadi təfəkkürü ilə fərqlənən, tarixi varisliyi özündə əks etdirən mürəkkəb bir sosial-iqtisadi təsərrüfat orqanizmidir.

Keçid dövründə formalaşan milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini ancaq iqtisadi göstəricilərlə xarakterizə etmək qətiyyən düzgün olmazdı. «XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti, şübhəsiz ki, Azərbaycanın müstəqil dövlətinin yaradılmasıdır... Məhz bu müddət ərzində Azərbaycan xalqı öz müstəqil dövlətminin konstitusiyasını qəbul etmişdir... yaşayışımızın bütün sahələrini əhatə edən köklü dəyişikliklər əldə edilmiş və islahatlar həyata keçirmiş, bu proses bu gündə davam edir. Eyni zamanda son onillikdə makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasında çox müsbət nəticələr əldə etmişdir». Eyni zamanda bu illərdə sosial-iqtisadi inkişafın elmi təhlili bu prosesləri bir mənalı qiymətləndirməyə imkan vermir.

Bütün bunları nəzərə alaraq milli iqtisadiyyatın formalaşması gedində respublikamızda baş verən sosial-iqtisadi prosesləri tədqiq edərkən müxtəlif iqtisadi məktəblərin inkişafa yanaşma metodologiyası və qiymətləndirməsi üsullarından kompleks istifadə etməyə çalışmaq lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırkı şəraitdə keçid dövrünün inkişaf modelinin işlənilib hazırlanması obyektiv və subyektiv amillərin nisbətinin gözlənilməsini tələb edir.

Milli iqtisadiyyatlar inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq müxtəlif quruluşa malik olurlar. Belə ki, məlum tarixi, iqtisadi, təbii və s. şərtlərdən asılı olaraq ayrı-ayrı ölkələr müxtəlif qrup məhsullar üzrə ixtisaslaşırlar. Buna uyğun olaraq, son nəticədə əmtəə, xidmət və kapitalların idxal və ixracının həcmi və quruluşu iqtisadiyyatın strukturundan, xüsusən. Xarici iqtisadi əlaqələrin xarakterindən çox asılı olur. Bu məqsədlə milli iqtisadiyyatın xarakterinə beynəlxalq ticarətin təsirini aşkara çıxarmaq üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

1. Ölkənin əhalisinin beynəlxalq ticarətdən asılılıq əmsalı. Bu ölkə daxilində istehlak olunan bütün əmtəə və xidmətlərin xaricdən daxil olan əmtəə və xidmətlərin həcminə nisbəti kimi müəyyən olunur;

2. İdxal və ixrac meyillilik. Bu idxal və ixracın milli gəlirə nisbəti kimi müəyyən edilir;

3. İdxal və ixracın elastikliyinin, qiymətə və gəlirə nisbəti. Bu gəlir və qiymətin nisbi dəyişilməsindən asılı olaraq idxal və ixracın nisbi dəyişməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçən XX əsrin sonuncu qərində dünyada baş verən proseslər nəinki, artımın mərhələlərini, eləcə də onun amillərinin nisbətini, hətta məqsədini mühüm dəyişikliklərə uğratdı.

Belə ki, 80-ci illərdə iqtisadi artımı inkişafın məqsədi elan edən dünya bankı 1991-ci ildə hazırladığı məruzədə yazılır: «...inkişafın məqsədi əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir. Orada qeyd olunur ki, həyatın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, gəlirlərin səviyyəsinin artırılması ilə yanaşı təhsilin, sağlam-

lığın, ətraf mühitin yaxşılaşdırılmasını, imkanların bərabərliyini, şəxsi azadlığın genişləndirilməsini nəzərdə tutur».

Həmin konsepsiyaya uyğun olaraq inkişaf çoxplanlı bir proses olmaqla insanların davranışında, sosial strukturunda, ictimai institutlarda, həyat səviyyə-sindəki qeyri-bərabərliyi yumşaldan, işsizliyi azaldan, iqtisadi artımı sürətləndirən bir prosesdir.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində inkişaf təmin edən iqtisadi və qeyri-iqtisadi amilləri ətraflı təhlil edərək 1971-ci ildə nobel mükafatı almış saymon Kuznets iqtisadi artımın üç əsas cəhətini qeyd edir.

Dünyanın inkişaf etmiş öklələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi artımın qeyd olunan üç əsas cəhəti və altı amilin fəaliyyətindən yüksək son nəticələr əldə olunması, bazar mexanizmi konsepsiyası daxilində müvafiq iqtisadi siyasətin işlə-nib hazırlanması və həyata keçirilməsini tələb edir. Bununla yanaşı bir çox ölkə-lərin, xüsusən Yaponiya, Cənubi Koreya və digər Şərqi Asiya ölkələrinin, o cümlədən, inkişaf konsepsiyası daha çox iqtisadi nəzəriyyənin milli sisteminə söykənən almanıyanın təcrübəsi sübut edir ki, iqtisadi tərəqqiyə nail olmaq üçün ölkədə mütərəqqi iqtisadi siyasətin işlə-nib hazırlanması kifayət deyildir. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, cəmiyyətin inkişafının ümdə problemlərini həll edə bilmək bacarığı ancaq, düzgün seçilən iqtisadi siyasətlə müəyyən olunmur.

Bu baxımdan biz nəzəriyyəçilərin o fikri ilə tam şərikik ki, iqtisadi tərəqqi ancaqş iqtisadi hal olmayaraq, insan həyatının həm maddi, maliyyə, siyasi və s. ətrafları ilə bağlı bir problemdir. Çünki, keçid mərhələsində ölkənin siyasi struk-turu, müxtəlif iqtisadi maraqların uzlaşma dərəcəsi və mənəvi dəyərlər inkişaf prosesinə mühüm təsir göstərilir. Buna görə də, keçid dövründə formalaşn milli iqtisadiyyat sosial-iqtisadi sistem kimi nəzərdən keçirilməklə yanaşı, həmin pro-seslər beynəlxalq və global şəraitdə öyrənilməklə, iqtisadi və qeyri-iqtisadi amil-lər arasındakı qarşılıqlı əlaqə də nəzərə alınmalıdır. Cəmiyyətin inkişafının xa-rakterinə təsir göstərən qeyri-iqtisadi amillərə böir qayda olaraq insanların həya-ta, hakimiyyətə, işə münasibəti; dövlət və xüsusi, bürokratik və inzibati struktur-ları; dini, mədəni əlaqələri, torpaqdan istifadə sistemi; hökumət orqanlarının fəa-

liyyətinin səmərəliliyi, ədalətliyi; qərarların qəbul olunması reallaşdırılmasında əhalinin iştirakı dərəcəsi və forması və s. daxil edilir.

Hazırda keçid mərhələsində müstəqil dövlətə çevrilən, eyni vaxtda yeni iqtisadi sistemə keçən, xüsusən, ərazisi təcavüzə məruz qalan Azərbaycanda makroiqtisadi milli məqsədlər. Milli mənafeilər iqtisadi inkişafın xarakterinə güclü təsir göstərir. Keçid dövründə ölkəmizin qarşısında duran ən başlıca makroiqtisadi məqsədlər hər şeydən əvvəl, birincisi, sosial-iqtisadi inkişafın vəhdətinin təmin edilməsi və respublika ərazisində vahid iqtisadi məkanın bərpa edilməsini; ikincisi, milli iqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsini; üçüncüsü, milli iqtisadiyyatın mümkün qədər beynəlxalq miqyasda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını; dördüncüsü, cəmiyyətdə sosial sabitliyin təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsini tələb edir.

Hazırkı şəraitdə bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə milli iqtisadiyyatın inkişaf konsepsiyasının işlənilib hazırlanması hər şeydən əvvəl inkişafın üstünlüyü və milli prioritetlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Dünya ölkələrində inkişaf üstünlüyünün formalaşmasının müxtəlif modelləri mövcuddur. Belə ki, sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə rəqabət üstünlüyü daha çox elmi-texniki tərəqqi və texnoloji təkmilləşmə əsasında əmək məhsuldarlığını yüksək səviyyəsi ilə təmin olunur. Bir qayda olaraq, bu da ölkə əhalisinin yüksək həyat səviyyəsinin təmin edilməsi ilə müşayiət olunur. Eyni zamanda xüsusən, keçid dövründə olan ölkələrdə ilkin mərhələdə rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi daha çox əhalinin aşağı həyat səviyyəsi və əmək haqqının təmin edilməsi hesabına əldə olunur.

Hazırkı şəraitdə Azərbaycanın yeni iqtisadi sistemə keçməsi respublikamızda ayrı-ayrı sahələrin və bütünlükdə ölkənin iqtisadiyyatının rəqabət üstünlüyünün yeni meyar və ölçülərə söykənməsini tələb edir. Bu isə öz kövbə-sində bir çox hallarda yeni müəyyənləşən iqtisadi inkişaf konsepsiyasındakı ənənəvi ilkin şərtlərdən və imkanlarından, amillərdən imtina edilməsini qarşıya qoya bilər. Keçid dövründə ölkəmizdə iqtisadiyyatın bazarın tələblərinə uyğun yenidən qurulması və onun rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi, innovasiya proseslərinin kəskin güclənməsini tələb edir.

Gələcək dövr üçün respublikamızda ümumi inkişaf konsepsiyası daxilində qeyd olunan amillər üzrə respublikamızda ayrı-ayrı sahələrin inkişafı ilə bağlı rəqabət üstünlüklərin müəyyənləşdirərkən resurslar balansı və onlardan səmərəli istifadə olunması hökmən nəzərə alınmalıdır. Həm də bir cəhətə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır ki, qeyd olunan resurslar, amillər (xüsusən elmi-texniki biliklərə malik insanların, ölkədən kapital axını) ölkədən kənara çıxarıldıqda o, bununla da rəqabət üstünlüyündən çıxmış olur və əksinə, onlardan yaradılma bazası genişləndikcə, təkmilləşdikcə həmin üstünlüyün müddəti və imkanları əsaslı surətdə artır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir sahənin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına və yaxud zəifləməsinə ölkədə seçilən milli üstünlüklər və iqtisadi tərəqqinin konsepsiyası da mühüm təsir göstərir. Belə ki, makroiqtisadi səviyyədə milli iqtisadiyyatın quruluşu əslində, ölkədə mövcud istehsal resurslarının istifadəsi nisbətində yaranmış faktiki vəziyyəti əks etdirir. Bu isə nəticədə ictimai əmək bölgüsü ilə müəyyən olunan resursların bölgüsü milli gəlirin istehsalı, bölgüsü, mübadiləsi istehlakına mühüm təsir göstərir. Bu baxımdan hər hansı bir ölkədə resurslar balansı, milli iqtisadiyyat və milli bazarın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bununla belə əsas problem bu resurslardan necə istifadə olunması ilə bağlıdır.

Milli iqtisadiyyatın tamlığı və yetkinliyini xarakterizə edən üçüncü qrup, meyarlar institutsional amilləri. Başqa sözlə iqtisadi siyasətin işlənilib hazırlanmasını, bu proseslərdə dövlətin rolunun müəyyənləşdirilməsini, habelə hazırlanmasını, bu proseslərdə dövlətin rolunun müəyyənləşdirilməsini, habelə bazar subyektlərinin hüquqi münasibətlərinin milli iqtisadiyyatın formalaşmasına və dərəcədə xidmət etməsini nəzərdə tutur.

Milli iqtisadiyyatın formalaşmasını nəzərə cəhətdən təhlil edən iqtisadçılar milli bazar kateqoriyasına xüsusi əhəmiyyət verirlər, həmin fikrin tərəfdarları belə hesab edirlər ki, hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinə yuxarıda qeyd olunan amillərlə yanaşı milli şəraitlə, başqa sözlə milli təsərrüfatın

quruluşu. Milli mədəniyyət, dövlət idarə işçilərinin mentaliteti, hətta ölkənin tarixi və s. də mühüm təsir göstərir.

Beləliklə, milli bazar dedikdə hər şeydən əvvəl iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradan, onu stimullandıran sosial-iqtisadi, ictimai, tarixi mühit, nəhayət milli mentalitetə əsaslanan inkişaf konsepsiyasının olmasını nəzərdə tutlur. Məhz elə buna görədir ki, Çin, Yaponiya, Cənubi Koreya kimi ölkələrdə inkişafın hərəkətverici qüvvələri, mənbələri, məlum klassik bazar prinsipləri ilə izah oluna bilmir. Burada ən mühüm problem respublikamızın iqtisadi inkişafının, milli beynəlmiləl, daxili və xarici, liberal, proteksionist prinsiplərinin əlaqəli, optimal nisbətdə reallaşdırılmasıdır. Beləliklə, hər hansı bir ölkənin milli iqtisadiyatı qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda fəaliyyət göstərən mürəkkəb canlı bir sosial-iqtisadi orqanizm kimi fəaliyyət göstərir.

Milli iqtisadiyyatın ümumdünya təsərrüfatında oynadığı rol və onun yeri, hər şeydən əvvəl həmin dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, məhsullarının dünya bazarında rəqabət apara bilmək bacarığı ilə yanaşı onun iqtisadi potensialının həcmi ilə müəyyən olunur. Hər bir ölkənin iqtisadi potensialı, orada istehsal olunan əmtə və xidmətlərin həcmi, quruluş və texniki səviyyəsi, milli məhsulun quruluşunda dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli məhsulların xüsusi çəkisi, habelə ölkə daxilində və xaricində yığılmış maddi və digər sərvətlərin kəmiyyəti ilə müəyyən olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf səviyyəsini iqtisadi potensialını, həm də yaxın vaxtlarda hərəkətə gətirilə bilən imkanlar baxımından qiymətləndirmək məqsədəuyğun olardı.

İqtisadi inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək üçün son illərdə BVF tərəfindən irəli sürülmüş müqayisəli göstəricilər sistemi geniş tətbiq olunur. Bu göstəricilər sistemi qiymətin və xərclərin səviyyəsini inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq göstəriciləri ilə müqayisə etmək üçün hazırlanır.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın formalaşmasında bu və ya digər amilin rolu müxtəlif ola bilər. Burada əsas məsə-

lə mövcud iqtisadi potensialdan və subyektiv amillərdən mümkün qədər səmərəli və məqsədyönlü istifadə olunması məsələsidir.

Keçid mərhələsində baş verən sistem dəyişiklikləri və bütünlükdə mövcud realiaqlar respublikamızda iqtisadi artım probleminin özünün qoyuluşuna, tədqiqinə spesifik prinsip. Meyar və yeni nəzəri əsaslarla yanaşılmasını tələb edir. Bu, hər şeydən əvvəl onunla izah olunur ki, indiki şəraitdə iqtisadi artımın mənbələri, amilləri, hərəkətverici qüvvələri, stimulları və nəhayət ictimai mühit əsaslı deformasiyaya uğramışdır. Bunları nəzərə alaraq perspektiv baxımdan bu problemə bu gün «İqtisadi artımın təmin olunması» kimi deyil, «İqtisadi artımın bərpa olunması» və «keyfiyyətin təmin olunması» kimi yanaşılmasını məqsədəuyğun hesab edirik. Son nəticədə iqtisadi artım problemlərinin öyrənilməsi həlledici dərəcədə keçiddövrü iqtisadiyyatının fəaliyyətinin qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur.

Ən mühüm problemlərdən biri də ondan ibarətdir ki, cari problemlərin təzyiqi altında həyata keçirilən iqtisadi siyasət respublikamızın iqtisadi müstəqilliyinə, iqtisadi təhlükəsizliyinə və perspektivdə reallaşdırılması nəzərdə tutulan makroiqtisadi məqsədlərin həyata keçirilməsinə, nəinki, xələl gətirməsin, əksinə onların daha yaxşı reallaşdırılması üçün maddi bazanın yaradılmasını təmin etsin.

Hazırkı şəraitdə respublikamızın müstəqil dövlətə çevrilməsi nəticəsində, onun xarici iqtisadi əlaqələrinin xarakteri. Prinsipləri və meyarları əsaslı surətdə dəyişmişdir. Müasir şəraitdə, Azərbaycanın dünya bazarına sərbəst çıxmaq və kapitalların beynəlxalq hərəkətinə birbaşa müstəqil surətdə qoşulmaq imkanı əldə etmişdir. Odur ki, indiki şəraitdə xarici iqtisadi əlaqələrin saldosu və xarakteri iqtisadi artımın surətini və keyfiyyətini müəyyən edən mühüm bir amilə çevrilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kifayət qədər iqtisadi potensialın mövcudluğu hələ onun avtomatik reallaşdırılmasını, başqa sözlə, iqtisadi inkişafın yüksək səviyyəsini birbaşa təmin etmir. İqtisadiyyatda vaxtaşırı olaraq baş verən dəyişikliklər. Son nəticədə mövcud texnoloji üklədin dəyişilməsinə səbəb olur. Bu zaman baza sahələrində baş verən elmi-texniki yeniliklər. İstehsalın miqyasının kəskin artma-

sına səbəb olmaqla yanaşı, eyni zamanda iqtisadiyyatın strukturunu təkmilləşdirilməsini də stimullaşdırır. Bu a öz növbəsində iqtisadi inkişafın dalğavari hərəkətinə səbəb olur.

XX əsrin 70-ci illərdə BMT (stokqolmda 1972-ci il) dünya birliyi qarşısında yeni bir istiqaməti davamlı inkişaf yolunu müəyyənləşdirdi. Daha sonra 1992-ci ildə Rio-de Janeyroda qlobal, regional və ekoloji problemlərin birgə həlli problemi irəli sürüldü və nəhayət 2002-ci ilin sentyabr ayında Yohannesburqda ümumdünya sammitində davamlı inkişafı təmin etmək üçün qlobal problemlərin həlli üzrə birgə fəaliyyət planı qəbul edildi.

BMT təlimatında «davamlı inkişaf» dedikdə, elə inkişaf başa düşülür ki, bu güncü problemlər həll edilərkən. Gələcək nəsillərin mənafeyinə ziyan gətirilmir. Əlbəttə problemin bu cür xarakterizə edilməsi onun mahiyyətini tam dərk etməyə imkan vermir.

Bu baxımdan «davamlı inkişaf» problemi bərpa olunan resurslardan səmərəli istifadəni, başqa sözlə, gələcəkdə onun kifayət həcmdə təkrar istehsalını xarakterizə edən «davamlı istifadə» anlayışında nəzərdə tutulan məsələlərlə birgə həllini tələb edir. Həm də davamlı inkişaf iqtisadi sosial, ekoloji problemlərin müxtəlif səviyyələrdə birgə həllini tələb edir. Deməli. «davamlı inkişaf» iqtisadi artımın hər bir konkret halda iqtisadi sistemin potensial imkanlarının üstələməsini qəbul etmir.

Qeyd etmək lazımdır ki. mövcud problemlərin konkret həlli istiqamətləri BMT-nin davamlı mövcudluq strategiyasında öz əksini tapmışdır. Biz tədqiqat gedişində həmin istiqamətləri ümumbəşəri bir problem kimi qəbul etməklə yanaşı keyfiyyət baxımından qiymətləndirərkən. Ölkəmizin qarşısında duran kəkin problemlərə üstünlük verəcəyik.

İqtisadi artımın təmin edilməsində ayrı-ayrı amillərin rolu müxtəlif elmi məktəblərin nümayəndələri tərəfindən eyni mənalı qiymətləndirilmir. Belə ki, Keynsçilər milli məhsulların artımını təmin etmək üçün məcmu xərcləri artırmağı təklif edirlər. Bu isə öz növbəsində faiz dərəcəsini aşağı salmaq yolu ilə investisiyanın stimullaşdırılmasını tələb edir. Bunun əksinə olaraq, «təklif iqtisadiyyatı»

təliminin isə vergitni azaltmaq yolu ilə investisiyanı stimullaşdırmağı məqsədə uyğun hesab edirlər. Əgər iqtisadi inkişaf yollarına dair bu təlimlərə daha geniş miqyasda nəzər yetirsək, onda məlum olur ki, əslində onların biri, heç də digərini istisna etmir. Sadəcə olaraq, keyns məktəbinin nümayəndələri öz tədqiqatlarında qısamüddətli məqsədləri, «təklif iqtisadiyyatı»nın tərəfdarları isə tədqiqatlarında uzunmüddətli məqsədlərin reallaşdırılmasını əsas götürürlər. Respublikamızın bu günkü reallığı uzunmüddətli məqsədli bu gün nəzər almağa və reallaşdırmağa imkan verməsə də, çalışmaq lazımdır ki, cari sabitləşmə və böhrandan çıxış tədbirləri gələcəkdə uzunmüddətli məqsədlərin reallaşdırılmasına xələl gətirməsin və mümkün qədər gələcək inkişafın maddi zəminin yaradılmasına xidmət etsin.

Qeyd olunan, bütün bu amillərin əməli tətbiqi və onların sosial-iqtisadi nəticələrinin təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, cəmiyyətdə həyata keçirilən texniki və texnoloji yeniliklər son nəticədə iqtisadi artımın və sistemin dalğavari inkişafına səbəb olur.

İqtisadi artımın keyfiyyətinin təmin edilməsinin ən mühüm şərtlərindən biri də ümumi müvazinətin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bir iqtisadi kateqoriya kimi müvazinət anlayışı, hər şeydən əvvəl iqtisadi imkanların ictimai məqsədlərin yerinə yetirilməsi dərəcəsinə uyğunluğunu nəzərdə tutur. Hər hansı bir konkret dövrdə iqtisadi inkişafın xarakteri və cəmiyyətdə üstün tələblər dəyişdiyinə görə resurslara olan tələbat da dəyişir ki, belə bir şəraitdə də müvafiq olaraq yeni yaranan tarazlığı təmin etmək üçün yeni proporsiyalar formalaşmalıdır. Cəmiyyətdə əsaslı islahatlar aparıldığı, siyasi sabitliyin pozulduğu, həmçinin təbii fəlakətlər baş verdiyi dövrdə ümumi müvazinət daha sürətlə keçirilir. Bunula yanaşı, iqtisadiyyatda müvazinətin təmin edilməsi ölkənin onun iqtisadi resurslarından mümkün qədər səmərəli istifadə olunması ilə gələcək inkişaf üçün müvafiq ehtiyatların saxlanılmasını da nəzərdə tutur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi tarazlığın təmin edilməsi daha çox istehsalın ümumi strukturunun istehlakın quruluşuna uyğunlaşdırılmasını təmin edir. İqtisadi müvazinət nəzəriyyəsinin öyrənilməsi eyni zamanda mühüm əməli əhəmiyyəti kəsb edir.

Bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedən respublikalarda təkrar istehsalın xarakterinin dəyişməsi, əmək bölgüsü və kooperasiyanın vəziyyəti. Habelə, iqtisadiyyatın başlıca proporsiyalarının nisbəti və dinamikasının kəskin dəyişməsi, keçid mərhələsində mövcud olan qeyri-sabit ictimai münbit iqtisadiyyatın müvazinətinin daha çox inzibati amillərlə tənzimlənməsini obyektiv zərurətə çevirir. Əks təqdirdə bu problemləri bazar münasibətlərinin həll edəcəyinə ümid bəsləyib gözlənilməsi iqtisadiyyatı bərbad vəziyyətə salmaqla, əhəlinin qısamüddətə normal həyat şəraitinin pozulmasına gətirib çıxartdı.

İnzibati-amirlik sistemindən bazar sisteminə keçid mərhələsində olan respublikamızda iqtisadiyyatda müvazinətin yaradılması bazar və inzibati tənzimləmə mexanizmlərinin qarşılıqlı əlaqə və asılıqda tətbiqini bir çox hallarda isə mövcud konkret sosial-iqtisadi şərait və milli reallıqlar bir çox hallarda qeyri-adi, bəzər də fəvqəladə tədəcirlərin həyata keçirilməsi tələb edir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində uzunmüddətli iqtisadi artımın təmin edilməsində milli iqtisadiyyatın inkişafının idarə olunmasının bazar və qeyri-bazar əsaslarının optimal nisbətini gözlənilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan keçid mərhələsində inkişafın planlaşdırılması prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. «İnkişafın planlaşdırılması» anlayışı qər ədəbiyyatına 60-cı illərdə daxil olmuşdur. doğrudur, həmin dövrlərdə keçmiş sosialist ölkələrində və kapitalist dövlətlərində inkişafın planlaşdırılması anlayışı müxtəlif cür başa düşülür. Lakin. Son illərdə bazar sistemini dünyada hökmran iqtisadi sistemə çevrilməsi inkişafın planlaşdırılması anlayışının mahiyyətinə də əsaslı təsir göstərmişdir. Belə ki, həmin nəzəriyyələrə görə inkişafın planlaşdırılmasında başlıca məqsəd, inkişafa mane olan mürəkkəb təşkilatı – hüquqi strukturları mərhələ-mərhələ tədricən aradan aqldırmaqla, təkmilləşdirmə əsasında sabit iqtisadi artıma və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Aydınır ki. azad rəqabətin fəaliyyəti və mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi şəraitində həyata keçirilən iqtisadi artım bir qayda olaraq, əmtəə və xidmətlərin kəmiyyət artımı ilə yanaşı onların yüksək keyfiyyətinin təmin olunmasını nəzərdə tutur. Əks təqdirdə, istehsalçılar rəqabətə davam gətirə bilmədiklərinə görə müflisləşib sıradan çıxarlar.

İnkişafın planlaşdırılması tədbirlərinin reallaşdırılmasında başlıca problem iqtisadi proseslərin həllində institusional dəyişikliklərin mərhələləri və təkamülü prinsiplərinin gözlənilməsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi inkişaf çox amilli, ziddiyyətli və əməli cəhətdən ölçülməsi çətin olan mürəkkəb bir prosesdir. Bütün bunları nəzərə alaraq, iqtisadçılar iqtisadi artımın dinamikasını əmtəə və xidmətlərin həcmnin dəyişməsinə xarakterizə edən göstəricilərdən birinin timsalında təhlil edirlər. Onu göstərmək vacibdir ki, iqtisadi artımın sürətli, sıfır və hətta mənfi səviyyəsi iqtisadiyyatın qənaətbəxş inkişafı və yaxud da böhran vəziyyətində olması haqqında tam fikir yürütməyə imkan vermir. Məsələn, quruluş irəliləyişləri nəticəsində ölkədə bir qrup məhsulların istehsalının azalması və müvafiq sürətlərdə digərlərinin artması, şəraitində onların dinamikası iqtisadi inkişafın xarakterinə uyğun gəlməyə bilər. Bu prosesə milli məhsulun fond, material və əmək tutumunun müxtəlif istiqamətdə dəyişməsi həlledici təsir göstərir.

Sonda belə bir nəticəyə gəlirik ki, müstəqillik əldə etmiş və yeni iqtisadi sistemə keçid ərəfəsində olan respublikamız üçün bütün bu problemlərin nəzəri cəhətdən tədqiqi və onun dövlətin iqtisadi siyasətində nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin, burada nəzərə alınmamalıdır ki, məlum nəzəri dünya inkişaf modelləri nə qədər əhəmiyyətli olsa da, son nəticədə həmin prinsiplərin səmərəli reallaşdırılması onların iqtisadi sistemin konkret reallıqlarını, maddi mənafeələrini nə dərəcədə nəzərə almasından çox asılı olacaqdır.

Respublikamızın iqtisadiyyatımızın sabit artım mərhələsinə daxil olması, sosial-iqtisadi, demoqrafik, ekoloji problemlərinin dinamik tarazlığına istiqamətlənən yeni tipli milli iqtisadiyyatın yaradılmasını tələb edir.

XX əsrin 70-ci illərində məşhur «roma klubu»nun üzvləri «İnkişafın həddi» konsepsiyasını irəli sürəndə bir çoxları belə hesab edirlər ki, artıq tərəqqi haqqında düşünmək qeyri-mümkündür. Çünki, dünyada artmaqda olan əhali üçün ərzaq məhsulları kifayət etməyəcəkdir. Sonralardan təklif olunan inkişaf modellərində dünya vahid bir sistem kimi deyil, ayrı-ayrı qrup ölkələrin məcmusu kimi nəzərdən keçirilir. Bu nəzəriyyələrə görə donor ölkələrinin zəif inkişaf etmiş öl-

kələyə yardımını nəticəsində dünyada ölkələrin inkişaf səviyyəsində fərq azalacağı gözlənilirdi. Lakin, dünya iqtisadiyyatının sonrakı inkişafı bu proqnozların yanlış olduğunu sübut etdi.

Bu gün dünya iqtisadiyyatında türk dilli respublikalar müəyyən yer tutur. Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və s.

90-cı illərdə SSRİ-nin dağılması nəticəsində yaranan bu ölkələr (türkiyə istisna olmaqla) özlərinin təbii-mineral ehtiyatlarına və əlverişli geocoğrafi mövqeyinə görə tədricən dünyada baş verən integrasiya proseslərində mühüm rol oynamağa başlamışlar. Bu gün dünya ÜDM-nin 1,44%, sənaye məhsulunun 1,29% verən 6 müstəqil dövlətin rolu görünür yaxın gələcəkdə xeyli artıqdır. Xüsusən, Azərbaycan, qazaxıstan, türkmənistanın neft-neft istehsalının artmasına, Özbəkistanın polimetal yataqlarının mənimsənilməsi və təsərrüfat məhsullarının çoxaldılmasına güclü xarici sərmayə qoyuluşunun kəskin artması dediklərimizə əyani misal ola bilər. Bir cəhəti də nəzərdən almaq olmaz ki, 33 ölkəni əhatə edən böyük «İpək yolu»nun əsas hissəsi bu ərazidən keçəcəkdir. Hesablamalara görə dünyanın kəşf edilmiş qeyri neftli-qazlı sahəsinin təxminən 6,6% bu ölkələrin payına düşür. Doğrudur, dünya tarixi təcrübəsi göstərir ki, zəngin təbii sərvətlərə malik ölkələrin iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrin güclü təzyiqinə məruz qalmışlar. Qeyd olunan, ərazicə qonşu türkdilli ölkələrin sağlam siyasi, iqtisadi əməkdaşlığı onların inkişafında mühüm amil rolunu oynaya bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrdə bazar iqtisadiyyatı yolu ilə ölkələr. İqtisadi inkişafda daha bütün nailiyyətlər əldə etmişlər. Lakin, hər hansı halda iqtisadi artımın hərəkətverici qüvvələri təhlil edilərkən. Bu prosesə təsir göstərən daxili, xarici, eyni zamanda obyektivi və subyektiv amillər. Tarixi şərait və s. nəzərə alınmalıdır. Başqa sözlə, hər hansı bir konkret ölkədə uzun bir dövr ərzində iqtisadi artıma nail olunmasında obyektiv amillərlə yanaşı, müstəsna rol həmin dövrdə dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin bu tələblərə cavab verməsindən asılıdır.

Keçid ilkin mərhələsində respublikamızda iqtisadiyyatın ilkin bölməsinin (həlləddici sənayenin) xüsusi çəkisi yüksəlmiş, emal sənayesinin xüsusi isə müvafiq

surətdə aşağı düşmüşdür. Bu baxımdan yaxın gələcək üçün respublikamızda işlənən inkişaf konsepsiyasının ana xəttini birincinin rifahının təmin edilməsi ilə yanaşı, emal sənayesinin inkişafına həlledici əhəmiyyət verilməlidir. Digər tərəfdən, ÜDM-in strukturunda emal sənayesinin xüsusi çəkisinin artırmadan respublikamızda normal və səmərəli təkrar istehsal prosesini yaratmaq, inkişaf etdirmək, məşğulluğu, sosial problemlərin həllini təmin etmək və ən başlıcası isə respublikamızı uzunmüddətli, sabit dinamik inkişaf edən bir ölkəyə çevirmək mümkün deyildir. Bu baxımdan yaxın gələcək üçün ən başlıca məqsəd ilkin mərhələdə həsiləddici sənayesinin inkişafından yaranan texniki. Maliyyə və digər imkanları emaləddici sənaye sahələrinin inkişafının «lokomotivinə» çevirməkdən ibarətdir.

Ümumən, son illərdə respublikamızda sosial-iqtisadi inkişafın faktiki materiallar və bu proseslərin rəsmi dövlət sənədlərində qiymətləndirilməsi əsas götürülərək araşdırılması keçid mərhələsində onu aşağıdakı mərhələlərə bölməyi imkan vermişdir.

I mərhələ. İqtisadi artımın və investisiyanın artım sürətinin güclənməsi və ÜDM-in sürətlə artması (böhrandan sonra, ümumiyyətlə əksər dünya sahələrində belə hal müşahidə olunur). Çünki, keçidin ilkin mərhələsində istehsalın həcmi o qədər aşağı düşmüşdür ki, istehsalın artımında kiçik bir irəliləyiş, nisbətən yüksək artımla müşahidə olunur (başqa sözlə, artımın hər elmtutumu çox az olur). Həm də, sabitləşmə mərhələsində istifadəsiz yatıb qalmış iqtisadi potensialın hərəkətə gətirilməsi, maliyyə-kredit sahəsində yaradılması və digər tədbirlər tez bir zamanda özünü biruzə verir. Bu mərhələdə Azərbaycanda investisiya. Xüsusən neft sənayesində çox sürətlə artmışdır.

II mərhələ. İqtisadi inkişafın sürəti müəyyən dərəcədə sabitləşir, iqtisadi nisbət daha çox iqtisadi artımın kəmiyyətindən onun keyfiyyətinin təmin edilməsinə yönəldilir.

III mərhələ. İlkin iki mərhələdə yaradılmış maddi-texniki, maliyyə resursları, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına qovuşması prosesinin güclənməsində, konyunkturaya uyğunlaşmasına, rəqabət imkanlarının artması, iqtisadi sosial

yönümünün güclənməsinə səbəb olur (gürünür, bu da respublikamızda sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının formalaşmasının mühüm təkan verə bilər).

Belə ki, iqtisadi sistemin transformasiyasına sinergetik yanaşma belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, keçid iqtisadiyyatı tarixi inkişafın «özəyi» kimi nəzərdən keçirilərək iqtisadi inkişafın aşağı səviyyəsindən yüksək səviyyəsinə keçid kimi qiymətləndirilməlidir. Bu zaman ən başlıca cəhət iqtisadi artımın keyfiyyətini təmin etmək üçün inzibati – amirlik sistemindən. İqtisadiyyatın liberallaşdırılmasına əsaslanan bazar iqtisadiyyatına keçid addım ba addım təkamül yolu ilə makroiqtisadiyyatın yeni, mürəkkəb bazar strukturlarını, isntitutlarını yaratmaqla, tədricən keçirilməsindən ibarətdir.

1.2. Milli iqtisadiyyatın inkişafında gömrük siyasətinin rolu və onun təkamülü

Dünya ölkələrinin tarixi inkişaf təcrübəsinə əsaslanaraq beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsi və beynəlxalq ticarətin çoxillik inkişaf tarixinə nəzər salsaq, görürük ki, azad ticarət həyata keçirilməklə beynəlxalq ixtisaslaşmanın ortaya çıxardığı bütün üstünlüklərdən faydalanmaq mümkündür. Lakin, tam sərbəst xarici ticarət yalnız nəzəri cəhətdən mümkündür. Təcrübədə isə dövlətlər xarici ticarətə bu və ya digər şəkildə müdaxilə edirlər. Bu isə xarici iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsi olan gömrük siyasətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Gömrük siyasəti dövlətin xarici ticarət dövriyyəsinin gömrük sərhəddindən mal və nəqliyyat vasitələrinin uyğun gömrük rejimləri müəyyən edilməsi vasitəsilə keçirilməsinin dövlət tənzimlənməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərini təyin edir. Onun əsas vasitəsini gömrük – tarif sistemi təşkil edir. Gömrük tarifləri gömrük rüsumu alınan malların sistemləşdirilmiş siyahısından ibarətdir.

Beynəlxalq ticarət təcrübəsində azad ticarətin həm bütövlükdə dünya iqtisadiyyatında, həm də ayrı – ayrı ölkələrə bir çox faydalar bəxş etdiyi halda gömrük rüsumlarından istifadənin səbəblərini araşdırmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük tariflərinin tətbiqi ölkənin ümumi iqtisadiyyatında, xüsusən də xarici iqtisadi fəaliyyətində bəzən mənfi nəticələr doğursa da, olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir və istər azad ticarət, istərsə də proteksionist ticarət siyasəti həyata keçirən ölkələrdə də onun tətbiqi labüddür.

Gömrük tariflərinin tətbiqinin ölkə iqtisadiyyatına, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyətə (XİF) nə kimi təsirlər göstərdiyi və hansı nəticələrə gətirib çıxardığı barədə iqtisadçılar bir çox qənaətə gəlmişlər.

Gömrük tariflərinin tətbiq olunmasının mənfi və müsbət cəhətlərini təhlil edərək amerikan iqtisadçısı P.X.Lindert aşağıdakı nəticələrə gəlir:

1. Gömrük tarifləri ticarət edən ölkələrdə, o cümlədən onun təşəbbüsçüsü olan ölkədə rifah səviyyəsini çox vaxt aşağı salır.

2. Bir qayda olaraq tariflərin qoyulması ilə əldə edilən nailiyyətlərə başqa yollarla, özü də daha yaxşı nəticələrə nail olmaq mümkündür.

3. Sərbəst ticarət siyasətindən kənara çıxmaq isə aşağıdakı hallarda özünü doğruldur:

a) “Optimal tarif”dən istifadə olunduqda: əgər ölkə hər hansı bir malın dünya qiymətinə təsir göstərə bilirsə, tarifi elə bir səviyyəsini tapmaq olar ki, ölkə xalis mənfəət əldə etsin;

b) tarif ən optimal qərar kimi qəbul olunduqda: yəni, əgər ölkə iqtisadiyyatında daxili həll olunmaz problemlər mövcuddursa, tarifi tətbiqi bəzən mövcud iqtisadi passivlikdən faydalı ola bilər;

c) ayrı – ayrı xalis xarici ticarət problemləri həll edildikdə, bəzən gömrüklərin tətbiqi başqa iqtisadi tədbirlərdən daha səmərəli olur;

d) gömrük rüsumları idxalatla rəqabət aparan istehsalçılar üçün həmişə sərfəlidir, baxmayaraq ki, millətin ümumi rifah halı səviyyəsi bu zaman aşağı düşür.

Hər hansı bir ölkədə tariflərin doğurduğu iqtisadi nəticələri istər makroiqtisadi baxımdan, istərsə də bu və ya digər mal və yaxud da məlum bazar üçün araşdırıb meydana çıxarmaq mümkündür. Bu nəticələri daha aydın anlamaq üçün mühakimələrimizi yalnız bir mal üzərində aparaq. Bu zaman fərz edək ki, zövqlər, digər malların qiymətləri, istehlakçı gəlirləri, texnologiya və istehsal xərclərinə təsir edən amillər sabit qalır.

Fərz edək ki, idxala qoyulan gömrük tarifi malın ölkə daxilindəki qiymətini vergi miqdarı qədər yüksəldir. Onda gömrük vergisinin tətbiqi nəticəsindən daxili qiymətlərin yüksəlməsi istehsalı tətbiq edəcək və daxili istehsal inkişaf edəcəkdir. Bütün bunların nəticəsindən isə idxalın həcmi müvafiq surətdə azalacaqdır.

Gömrük tariflərinin tətbiqinin bir nəticəsi də istehlakçılara olan təsirdən ibarətdir. Belə ki, onun tətbiqindən ilk növbədə istehlakçılar ziyan çəkə bilər. İstehlakçıların xarici malları satın alması onu göstərir ki, onlar məhz bu mallara üstünlük verirlər. Lakin, gömrüklərin qoyulması ilə əlaqədar olaraq istehlakçılar

bu malların alınmasına daha çox pul sərf edəcəklər və yaxud onlardan az miqdarda satın almağa məcbur olacaqlar. Ona görə də gömrüklər istehlakı məhdudlaşdırır. İstehlakın azalması idxal olunan malın tələb elastikliyinə təsir göstərir və idxalı da azaldır. İstehlakın azalması isə əhalinin rifah səviyyəsinə mənfi təsir göstərir. Nəzərə almaq lazımdır ki, idxal mallarının qiymətinin artması, son nəticədə yerli malların da qiymətinin artmasına səbəb olur.

Gömrük tariflərinin himayəçilik rolu. Gömrük vergilərinin idxal mallarının daxili qiymətlərini artırması yerli istehsalçıları xarici rəqabətdən qoruyaraq istehsalın genişlənməsi üçün şərait yaradır. Bunun nəticəsində daxili istehsalın miqdarı xeyli artır. İstehsalçılar maddi və mailyyə ehtiyatlarını iqtisadiyyatın başqa sahələrində çıxararaq yüksək qiymətlərlə rəqabətə davam gətirə biləcəkləri bu sahəyə kapital qoya biləcəklər.

Lakin, müasir iqtisadçıların əksəriyyəti hesab edirlər ki, sərbəst ticarətin maddi faydaları daha çoxdur. Himayəçilik milli istehsalçılara rəqabət təzyiqini azaldır və son nəticədə istehsalın səmərəliliyini də azaldır, məhdud mənbələrin israfçılığına yol açır. Çünki, hər bir vahid istehsal artımı daha yüksək real istehsal xərcləri ilə başa gəlir. Bundan başqa əgər himayəçilik siyasəti uzun müddət birtərəfli qaydada izafə tətbiq edilərsə, izafə qorunan müəssisələr gömrük divarları arasında istehsalın məhsuldarlığının artırılması qayğısına qalmır, onların yeni və ən yeni texnologiyanın tətbiqinə marağı azalır.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, idxal ilə rəqabət vəziyyətində olan mal istehsal edən istehsalçılar tarifin tətbiqindən o zaman udurlar ki, tarif real olaraq idxalı azaltmış olsun. İstehlakçıya idxal malı nə qədər baha gəlicə, o, bir o qədər çox yerli mala üz tutur. Bu zaman isə yerli istehsalçılar həm daha çox mal satışından, həm də yüksək qiymətlərdən faydalanırlar.

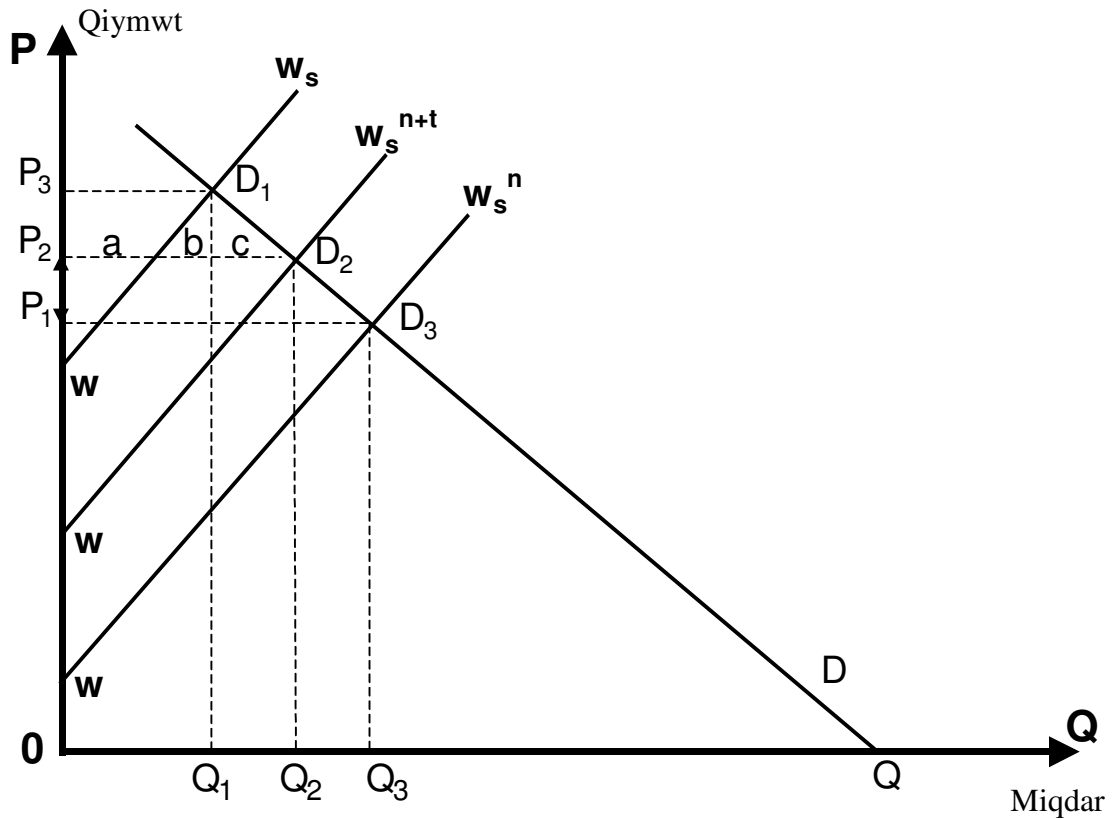
Lakin, ümumi ölkə miqyasında götürülərsə, tarif tətbiqindən istehlakçıların itikisi yerli istehsalçıların əldə etdiyi mənfəətdən daha çoxdur. Çünki, istehsalçılar yalnız yerli malların qiymətinin artmasından mənfəət əldə etdikləri halda, istehlakçılar həm yerli, həm də xarici malları yüksək qiymətlə satın almağa məcburdurlar.

Gömrük tarifləri dövlətin gəlir mənbəyi kimi. Tarifin idxalatçı ölkədə iqtisadi nəticələri yalnız istehsalçı və istehlakçıların vəziyyətinə təsiri ilə bitmir. Gömrük qadağanedici olmadıqda o, dövlətə gəlir gətirir və dövlətin mühüm gəlir mənbələrindən birini təşkil edir. Gömrük gəlirindən daxil olan verginin ümumi miqdarın idxal edilən malın miqdarının mal vahidinə qoyulmuş vergi məbləğinə vurulması yolu ilə hesablanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ölkələrində “Optimal” gömrük tarifləri nəzəriyyə geniş yayılmışdır. Klassik xarici ticarət nəzəriyyəsi “optimal” gömrük tariflərinin tətbiq edilməsi ilə “sərbəst ticarət” ideyasından müəyyən qədər kənarlaşmağı mümkün hesab edirlər. Bunun mahiyyəti budur: əgər ölkə kifayət qədər böyükdürsə, o, idxal olunan malların qiymətini bu mallara olan tələbi azaltmaqla aşağı sala bilər. Bu halda həmin ölkə “ticarət şərtlərini” yaxşılaşdırmaq, yəni xarici satıcıları qiymətləri aşağı salmağa məcbur etmək üçün gömrük tarifləri qəbul edə bilər. Təcrübədə belə hal istehlakı az elastiklik səviyyəsinə malik olan kənd təsərrüfatı malları üçün xarakterikdir.

Bu halda xarici satıcı idxal rüsumu tətbiq edildikdən sonra mühüm ixracat bazarını itirməmək üçün qiymətləri aşağı salmağa məcbur olur.

Belə vəziyyət “Masler paradoksu” adlanır və aşağıdakı qrafikdə öz əksini tapmışdır.

Qrafik 1.

Qrafikdə $\Theta\Theta_s$ xətti gömrük tarifi tətbiq ediləndə bazarla mala olan təklifin dinamikasını göstərir; $\Theta\Theta_s^n$ xətti T tarifi tətbiq edildikdə bazarla təklifin vəziyyətini göstərir ki, bu zaman xarici satıcı bazarı itirməkdən qorxaraq T tarifinin miqdarından çox, yəni P_1P_2 qədər aşağı saldıqlar; $\Theta\Theta_s^{n+t}$ xətti tarif tətbiq edildikdən sonra mal təklifini əks etdirir. Q_1 , Q_2 , Q_3 parametri alınan malların müvafiq miqdarını, DD_1 xətti isə qiymətdən asılı olaraq idxal malına olan tələbi göstərir.

Qrafikdən göründüyü kimi, qiymətlər aşağı düşdükcə istehlakçı məsrəflərinin həcmi satışın ümumi həcmnin Q_1 –dən Q_2 –yə qədər birgə artması $P_3D_1Q_1O$ dördbucaqlısı əvəzinə $P_2D_2Q_2O$ dördbucaqlısının sahəsi ilə müəyyən ediləcək, istehlakçı faydası isə “a” dördbucaqlısı və “b” və “c” üçbucaqlısı miqdarında olacaqdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ixracatçıların qiyməti aşağı salması üçün əsas şərt idxal edən və gömrük rüsumunu artıran ölkədə istehlakın böyük həcmdə olmasıdır.

Gömrük rüsumunun real himayəçilik səviyyəsi. Hər hansı bir mala qoyulan gömrük tarifi yalnız həmin malı istehsal edən firmaları himayə etmir. O, həmçinin həmin firmada işləyən fəhlə və qulluqçuların gəlirlərini himayə edir.

İnkişaf etmiş sənaye ölkələrində gömrük tarifləri elə qurulur ki, vergiyə cəlb olunma səviyyəsi malın emalı dərəcəsi artdıqca çoxalır. Məsələn, emal olunmamış xam pambıq emalında gömrük rüsumu qoyulmadığı halda pambıq parça ipliği üçün bu tarif 7-9%, hazır məhsul üçün isə 20% səviyyəsində ola bilər.

Bununla da hər hansı bir ölkənin pambıq – parça məmulatı istehlakçısı rüsumsuz xarici pambıq satın alaraq real müdafiə səviyyəsinə malik olur ki, bu da gömrük rüsumunun nominal miqdarından xeyli çoxdur. Təcrübədə bu miqdar rüsumsuz və ya rüsumla idxal olunan xammalın xüsusi çəkisi nə qədər yüksəkdirsə, bir o qədər çox olur. Gömrük müdafiəsinin real səviyyəsi aşağıdakı formula ilə müəyyən edilir:

$$q = \frac{a_1 t_1}{t - a_1}$$

Burada : t – son məhsul idxalına qoyulan gömrük rüsumunun nominal səviyyəsi;

a_1 – gömrük rüsumu olmadığı halda son məhsulun qiymətində idxal olunan xammal dəyərinin payı;

t_1 – idxal olunan xammala qoyulan nominal tarif.

Formuladan aydın olur ki, müdafiə səviyyəsi yalnız xammal və hazır məhsula qoyulan rüsumun fərqi artdığı halda yüksəlir. O, həmçinin malın emal səviyyəsi azaldıqca da artır. Şübhəsiz, inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin belə siyasəti xammal ixrac edən inkişaf etməkdə olan ölkələrin ziyanıdır.

70 – ci illərdə aparılmış hesablamalar Avropa İqtisadi Birliyi (indiki Avropa Birliyi), ABŞ və Yaponiyada emal olunan malların gömrük müdafiəsinin həqiqi səviyyəsini üzə çıxardı. Günümüzdə nominal və real tarif nisbətləri arasındakı fərqlər ciddi nəticələr doğurur. İnkişaf etmiş sənaye ölkələrində ən aşağı nominal tariflər xammala, ən yüksək tariflər isə sənaye məhsullarına tətbiq edilir. Belə vəziyyətdə sənaye məhsullarına tətbiq edilən real tariflər isə daha

yüksəkdir ki, bu da inkişaf etməkdə olan ölkələrin sənaye ölkələrinə hazır mal ixrac etməsi yolunda maneçilikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, nəzəriyyəçilər arasında “sərbəst ticarət” tərəfdarları üstünlük təşkil etsə də, bəzən siyasətçilər arasında “himayəçilik” tərəfdarları çoxluq təşkil edir. Bu zaman onlar himayəçilik siyasətini müdafiə etmək üçün adətən aşağıdakı arqumentləri irəli sürürlər:

Ölkə müdafiəsinin təmin edilməsi zərurəti. İqtisadi mahiyyətdən çox, hərbi – siyasi xarakter daşıyan bu arqument, ölkənin müdafiəsini təmin etmək üçün lazım olan strateji material və malları buraxan sahələrin gömrük rüsumu ilə himayə olunması məqsədini güdür. Bu ideyanın tərəfdarları göstərir ki, qeyri – sabit dünyada hərbi – siyasi məqsədlər (özünü müdafiə) iqtisadi məqsədlərdən (dünya ehtiyatlarının səmərəli yerləşdirilməsi) yüksək olmalıdır. Təcrübədə bu siyasətin həyata keçirilməsi və ehtiyatların strateji sahələrin xeyrinə bölüşdürülməsi milli təhlükəsizliyin təminatını yüksəldir, lakin istehsalın səmərəliliyini azaldır.

Daxili məşğulluğun artırılması. Ölkə daxilində işçi yerlərinin sayını, xüsusən istehsalın durğunluq dövründə qoruyub saxlamaq məqsədilə də siyasətçilər bəzən bu və ya digər mal növlərinə rüsum qoyulmasını tələb edirlər. Bu tələb makroiqtisadi göstəricilərin təhlili nəticəsində meydana çıxır. Belə ki, məlum olduğu kimi, açıq iqtisadiyyatda məcmu məsrəflər = istehlak xərcləri + kapital qoyuluşları + dövlət məsrəfləri + xalis ixracat. Burada xalis ixracat ixracatla idxalat arasında olan müsbət fərqdır. Belə bir şəraitdə idxalatın azaldılması nəticəsində məcmu məsrəflərin artması gəlirlərin və məşğuliyyətin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olaraq ölkənin daxili iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərir. Lakin, bu zaman başqa məsələləri də nəzərə almaq lazımdır:

1. Hər hansı bir məhsul növü üzrə idxalın azalması məşğuliyyətin strukturuna təsir göstərsə də onun ümumi səviyyəsini dəyişdirə bilmir, çünki məşğuliyyət bir sahədə artsa da, o biri sahədə azalır.

2. Məlumdur ki, bütün ölkələr idxal məhdudiyyəti qoyduqda eyni zamanda müvəffəqiyyət qazana bilməzlər. Bir ölkənin ixracı o biri ölkə üçün idxaldır. Ona görə də idxalın məhdudlaşdırılması ilə məşğuliyyət səviyyəsinin artırılması “qonşunu müflis etmək” siyasətidir.

3. Belə halda rüsumdan ziyan çəkən qonşu ölkə də cavab tədbiri görməyə məcbur olacaqdır. Bu isə ticarət sədlərinin yenidən artırılması kimi qorxulu meylin başlanmasına yol açar.

Sabitlik naminə istehsalın diversifikasiyasının artırılması. Bu argument belə bir müddəyə əsaslanır ki, yüksək ixtisaslaşmış iqtisadiyyatda (məsələn, Azərbaycanın neft iqtisadiyyatı və s.) gəlirlər dünya bazarında konyuktura görə gəlir dəyişmələrindən ciddi sürətdə asılıdır. Ona görə də hesab olunur ki, sənayenin diversifikasiyasını (buraxılan məhsul çeşidlərinin sayının artırılması) təşviq etmək və xaricdən asılılığı azaltmaq üçün gömrük və ticarət sədlərinin qoyulması lazımdır. Bu yolla xarici siyasi və iqtisadi sarsıntılardan qorunmaqla daxili sabitliyin təmin olunması vacib hesab edilir.

İqtisadiyyatın yeni yaranmış sahələrinin qorunması. Ən çox istifadə olunan bu argumentin mənası ondan ibarətdir ki, zəif inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadiyyatın yeni sahələrini müdafiə etmək üçün müvəqqəti tariflərin tətbiqi özünü doğruldur. Ona görə ki, həmin tariflər qüvvədə olduğu müddətdə yaradılan yeni sənaye sahəsi təcrübədə toplayana və istehsal xərclərini xarici mal ilə gömrüyün köməyi olmadan rəqabət mübarizəsinə davam gətirə biləcək həddə qədər azaldanadək idxalı məhdudlaşdırır. Hesab olunur ki, bu himayəçilik növü yalnız həmin siyasəti yenidən inkişaf etməkdə olan ölkə üçün deyil həm də ümumiyyətlə dünya təsərrüfatı sistemi üçün faydalıdır. Bu zaman əsas məsələ tarifi müvəqqəti olması argumentidir.

Müasir mərhələdə yeni texnologiyaların tətbiqi ilə yeni – yeni istehsal sahələrinin vaxtaşırı meydana gəlməsi həmin siyasətin gələcəkdə də həyata keçiriləcəyinə dəlalət edir. Bu siyasətdən yalnız inkişaf etməkdə olan ölkələr deyil, bir sıra yüksək inkişaf etmiş sənaye ölkələri də (Yaponiya kimi) istifadə edir.

Həmin siyasətin əleyhinə aşağıdakı arqumentlər gətirilir:

1. Gömrük qanunlarını dəyişdirmək o qədər də asan olmadığı üçün müvəqqəti xarakter daşımaya bilər. Belə bir təhlükə qeyd olunur ki, gənc sahələr rentabelliği təmin etmədən, gömrükdən əldə etdiyi mənfəətin bir hissəsini həmin qanunların saxlanması üçün rüşvət və s. şəkildə siyasi qüvvələrə sərf edə bilərlər.

2. Yeni yaranmış sahələrin müdafiəsi üçün digər iqtisadi tədbirlər (məsələn, birbaşa subsidiyalar) həyata keçirmək olar.

3. Tarif müdafiəsi heç də həmişə səmərəli ola bilməz.

Gənc dövlətlərin dövlət gəlirlərinin qorunması zərurəti. İdxaldan vergi alınması sosial problemlər içində boğulan zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün bu problemləri həll etmək məqsədilə həyata keçirildikdə özünü doğruldur. Milli gəliri zəif inkişaf etmiş bu ölkələrin çoxunda gömrük gəlirləri büdcə gəlirlərinin 1/4 ilə 3/5 – i (25 – 60%) arasında olur. Burada çox vaxt sosial problemlərin həlli iqtisadi səmərə məfhumundan üstün planda durur.

Himayəçi gömrük tarifinin tətbiqinə əks arqumnetlər. Sərbəst ticarətin iqtisadi çiçəklənməyə yol açdığı, himayəçiliyin isə əks nəticələr doğurduğu haqda aşağıdakı tarixi faktlar irəli sürülür:

1. ABŞ konstitusiyası ayrı – ayrı ştatlara rüsum tətbiq etməyi qadağan edərək Amerikanı nəhəng azad iqtisadi zonaya çevirmişdir. İqtisadçılar ABŞ – ın iqtisadi cəhətdən çiçəklənməsində bu məsələyə böyük əhəmiyyət verirlər.

2. XIX əsrin ortalarında Böyük Britaniyanın nisbətən azad beynəlxalq ticarət siyasəti yeritməsi onun sənayeləşməsində mühüm rol oynamışdır.

3. Avropa İqtisadi Birliyinin yaranması üzv ölkələr arasında gömrük rüsumlarının aradan qaldırılmasına yol açdı. İqtisadçılar yekdil olaraq göstərirlər ki, bu son onilliklərdə Qərbi Avropanın sürətli inkişafında vacib amil olmuşdur.

4. 30 – cu illərin ortalarından dünyada gömrük sədlərinin azalma meyli xüsusən II dünya müharibəsindən sonra dünya iqtisadiyyatının sürətli inkişafına yol açmışdır.

5. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf yolunun təhlili göstərir ki, milli sənayeni müdafiə məqsədilə idxal məhdudiyyətini geniş tətbiq edən ölkələrin iqtisadi inkişaf sürəti nisbətən zəif, açıq iqtisadiyyat siyasəti yeridən ölkələrininki isə yüksək olmuşdur.

Beləliklə, bütün deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, gömrük tariflərinin tətbiqi ölkənin ümumi iqtisadiyyatında, xüsusən də xarici iqtisadi fəaliyyətində bəzən mənfi nəticələr doğursa da, olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir və istər azad ticarət, istərsə də proteksionist ticarət siyasəti həyata keçirən ölkələrdə də onun tətbiqi labüddür.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra seçdiyi dövlət quruluşu və iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətləri ölkə iqtisadiyyatını xarici müdaxilənin zərərli təsirlərindən qorunmağa, milli istehsalı müdafiə etməyə qadir olan və bütövlükdə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edə biləcək orqanın yaradılmasını zəruri etdi. Keçid dövrünün ilk illərində müstəliq Azərbaycan dövlətinin idarəetmə sisteminin aparıcı elementlərindən biri – Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi yaradıldı. 1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının fəaliyyətində köklü dəyişikliklər baş verdi. Gömrük sistemi və infrastrukturu yenidən quruldu. Bütövlükdə gömrük işinin məzmununa yenidən baxıldı. İnkişaf etmiş ölkələrin gömrük təcrübəsinin öyrənilməsi. Beynəlxalq tələblərə cavab verən gömrük qanunvericiliyinin yaradılması və tətbiqi, Azərbaycan respublikası gömrük xidmətinin və gömrük əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi kimi mühüm prinsiplər bu yeniləşmənin əsasını təşkil etdi.

Təşkilati tədbirlərlə bir vaxtda dövlətin gömrük siyasəti də formalaşdırıldı. Dövlətin gömrük siyasətinin başlıca məqsədi ölkədə güclü gömrük sistemi yaratmaq idi.

Azərbaycan dövləti keçid dövrünün ilk illərində respublikada güclü gömrük sisteminin formalaşmasına xüsusi diqqət yetirdi və buna qısa bir zamanda nail oldu.

Gömrük sistemi – ümumi anlayış olub, yalnız gömrük siyasətini həyata keçirən dövlət və digər icra hakimiyyəti strukturları deyil, habelə onların fəaliyyət formalarıdır.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin hazırda həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsini gömrük siyasəti təşkil edir.

Gömrük siyasəti – Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarəti və mal dövriyyəsinin daha səmərəli tənzimlənməsi, daxili bazarın qorunması, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi, habelə beynəlxalq normalara uyğun gömrük işinin aparılmasıdır. Gömrük işinin hüquqi əsasını şərti olaraq 3 yerə bölürlər: konstitusiya normaları, gömrük işini tənzimləyən qanunlar, cari normativ-hüquqi aktlar.

Azərbaycan Respublikasında gömrük işini və gömrük siyasətini dövlət gömrük Komitəsi həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti müasir mərhələdə iqtisadiyyatın. Maliyyənin, ümumi şəkildə desək. Dövlətin daxili və xarici iqtisadi fəaliyyətinin əsasını təşkil etdiyindən bu siyasətin düzgün həyata keçirilməsi Respublikamızda aparılan iqtisadi islahatlarla sıx surətdə bağlıdır. Yəni müxtəlif inkişaf mərhələlərində gömrük siyasəti dəyişikliklərə məruz qalsa da onun əsas məzmunu olan dövlətçilik həmişə öz mahiyyətini saxlamışdır.

Müasir mərhələdə gömrük siyasətinin əsas xüsusiyyəti yeni iqtisadi münasibətlərə keçidlə əlaqədar olaraq onun forma və məzmununda yeniliklər edilməsi, tarixən aqazınlanmış müsbət keyfiyyətlərin qorunub saxlanılması və beynəlxalq təcrübənin nailiyyətlərindən istifadə olunması əsasında təkmilləşdirilməsidir.

Cömrük siyasətinin məqsədi xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin gömrük mexanizmini hərəkətə gətirən və dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində əhəmiyyətli yer tutan rüsum və yığımların toplanmasını təmin edən strateji məsələlərin həyata keçirilməsidir.

Gömrük siyasətinin inkişafı xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləmə mexanizminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması və milli iqtisadiyyatın maraqlarının dünyəvi qaydalar nəzərə alınmaqla müdafiəsi ilə bağlıdır.

Milli iqtisadiyyatı xarici mənfi təsirlərdən qorumaq, eyni zamanda daxili bazarı keyfiyyətsiz malların idxalının qarşısını almaq məqsədilə hərtərəfli düşünülmüş tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Gömrük siyasətinin başlıca vəzifəsi – Azərbaycan dövlətinin iqtisadi maraqlarının və təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Qaçaqmalçılıq, gömrük qaydalarının və vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarına qarşı mübarizə aparılması, narkotik vasitələrin, silahların, Azərbaycan xalqının bədii və arxeoloji sərvətlərinin, eləcə də intellektual mülkiyyətin, nadir fauna və flora nümunələrinin qeyri-qanuni daşınmasının qarşısının alınması hüquq-mühafizə fəaliyyətinin prinsipial müddəalarını əsas tutan gömrük orqanlarının ən ümdə vəzifəsidir.

Gömrük siyasətinin hüquq-mühafizə sahəsində səmərəliliyinin göstəricisi qaçaqmalçılığın ictimai təhlükəli mütəşəkkil formaların sistemli şəkildə aşkar edilməsi və qarşısının alınmasıdır.

Bu siyasətin dövlətin iqtisadi maraqlarının qorunmasına yönəldilmiş əsas istiqamətlərindən biri xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının valyuta əməliyyatlarına mükəmməl nəzarət sisteminin yaradılmasıdır.

Müasir mərhələdə gömrük siyasətinin hazırlanması, onun ölkədəki iqtisadi vəziyyətin dəyişmələrinə reaksiyası və çevikliyi, milli maraqların qorunmasına istiqamətləndirilməsi, eləcə də bir sıra digər məsələlərə yeni münasibət formalaşdırılması zərurəti meydana çıxmışdır.

Bu problem, demək olar ki, bütün fəaliyyət sahəsini və bütün idarəetmə səviyyələrini əhatə edir və kompleks xarakter daşıyır.

İlk növbədə xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əmək bölgüsündə daha fəal iştirakı şəraitində onun tənzimlənməsinin və gömrük siyasətinin formalaşdırılmasının elmi əsasları hazırlanmalıdır. Bu zaman milli istehsalçıların səmərəli müdafiəsinin üsul və vasitələri nəzərdə tutulmalı və əsaslandırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının ümumdünya Ticarət Təşkilatlarına üzv olmağa hazırlaşması, müxtəlif beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulması ilə əlaqədar olaraq öhdəliklər götürməsi gömrük siyasətinin, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi qaydalarının və proseduralarının beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması məsələsini ön plana çəkir. Bununla əlaqədar olaraq xarici iqtisadi fəaliyyətin, qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə üsullarının sərbəstləşdirilməsinin, milli istehsalçıların müdafiəsinin və ixracın stimullaşdırılmasının hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi zərurəti yaranır.

Gömrük siyasəti daxili və xarici siyasətlə bağlı olub dövlətin maraqlarını əks etdirir. Bu siyasətin özülü dövlətin iqtisadi əsasıdır. Müxtəlif inkişaf mərhələlərində o, dəyişikliklərə uğrasa da onun əsas məzmununu təşkil edən dövlətçilik dəyişməz qalır.

Azərbaycan Respublikasında gömrük işi hüquq-mühafizə orqanları kimi vahid sistem təşkil edən gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük işini bilavasitə həyata keçirən orqanlar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilən əsasnamələrə uyğun fəaliyyət göstərirlər.

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının vahid sisteminin müəyyən olunması, gömrük orqanlarının yaradılması, yenidən təşkili və ləğv edilməsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük işini malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilməsinin qaydaları və şərtləri, gömrük ödənişlərinin alınması, gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük nəzarəti və gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin digər vasitələri təşkil edir.

Gömrük Məcəlləsi və digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, heç kəsin Azərbaycana mal və nəqliyyat vasitələri gətirməsi və ya aparılması hüququ əlindən alınır və ya məhdudlaşdırıla bilməz.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdiyi vaxtdan bəri öz həyatını, dövlətini, iqtisadiyyatını öz milli mənafehlərini əsas tutaraq demokratiya prinsipləri əsasında qurur. Bu da bütün iqtisadi sistemin ciddi şəkildə yenidən qurulmasını qarşıya

bir şərt kimi qoyur. Bununla əlaqədar Azərbaycan azad iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında yenidənqurma strategiyasını elan etmişdir və bu yolla gedir.

Gömrük siyasəti dövlətin xarici ticarət dövriyyəsinin gömrük sərhəddindən mal və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsinin uyğun gömrük rejimləri müəyyən edilməklə dövlət tənzimlənməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərini təyin edir.

Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak edən institutların məcmusu, həmçinin onun həyata keçirilmə metodları, səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən gömrük tənzimlənməsi metodlarının istifadə qaydası gömrük siyasəti mexanizmi anlayışını təşkil edir.

Gömrük siyasəti xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri ilə müəyyən edilir. Gömrük siyasəti xarici ticarət siyasəti ilə sıx bağlıdır

-Azərbaycan dövləti xarici ticarət fəaliyyətinin vahid dövlət tənzimləmə sistemi və onun həyata keçirilməsinə nəzarət; vahid valyuta nəzarəti sistemi; Azərbaycanın gömrük ərazisinin bütövlüyü, xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi tədbirlərə üstünlük verilməsi, xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabərliyi və hər hansı formada ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi. xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquqi qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən qorunması, dövlətin və onun orqanlarının xarici ticarətə lüzumsuz müdaxiləsinin, onun iştirakçılara və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına zərər vurmasının qarşısının alınması və s. məsələləri təşkil edir və onları tənzimləyir.

Ölkədə aparılan gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. Belə ki, iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri ölkənin iqtisadiyyatını, sosial-siyasi vəziyyətini, müdafiə qabiliyyətini və mətərəqqi inkişaf səviyyəsini təmin edə bilən vəziyyəti, tarazlaşdırma problemlərinin həlli yollarını, mümkün xarici və daxili təhlükələrə müqavimət və milli iqtisadi maraqların xarici maraqlardan mümkün qədər asılı olmamasını nəzərdə tutur.

Gömrük siyasəti onun həyata keçirilməsi üçün başlıca zəmin olan gömrük xidmətinin fəaliyyətinə arxalanır. Eyni zamanda, gömrük tənzimlənməsini yalnız gömrük orqanlarının fəaliyyəti ilə eyniləşdirmək olmaz. Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi mürəkkəb proses olub hakimiyyətin hər üç qanadının – qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin və həmçinin bu işdə maraqlı olan təsərrüfatçılıq və sahibkarlıq dairəsinin bilavasitə iştirakı ilə reallaşa biləcək bir məsələdir.

Gömrük siyasəti ölkənin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla yanaşı respublikanın gömrük ərazisində mal mübadiləsinin tənzimlənməsi və gömrük nəzarəti vasitələrindən effektiv istifadə edilməsi ilə daxili bazarın müdafiəsi üçün ticarət-siyasi məsələlərin həlli, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas məsələlərinin həllinə təkan vermək məqsədi güdür.

Gömrük siyasətinin mahiyyəti öz əksini gömrük-tarif qanunvericiliyində, müxtəlif istiqamətli beynəlxalq gömrük birlikləri və münasibətləri yaradılmasında, sərbəst gömrük və ticarət zonalarının təşkil edilməsi tapır.

Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi və xarici ticarət siyasətinin ayrılmaz hissəsidir və buna görə də hökumətin ümumi iqtisadi strategiyasının məqsəd və vəzifələrindən asılıdır.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi və daxili istehsalçıların beynəlxalq rəqabət qabiliyyətindən asılı olaraq xarici iqtisadi siyasətin, o cümlədən də gömrük siyasətinin proteksionizm, yumşaq proteksionizm, yumşaq sərbəst ticarət və sərbəst ticarət (fritrederçilik) növləri tətbiq edilir. Bu istiqamətlər eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının xarici iqtisadi müdaxilələrə açıqlıq dərəcəsini nümayiş etdirir.

Proteksionist gömrük siyasəti yerli istehsalın inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaradılmasına yönəldilir. Onun əsas məqsədləri idxal edilən mallara gömrük vergi qoymasının daha yüksək səviyyəsini tətbiq etməklə əldə edilir.

Proteksionist siyasətdən fərqli olaraq sərbəst ticarət siyasəti gömrük rüsumlarının daha aşağı – minimum səviyyəsini nəzərdə tutur və daxili bazara xarici malların daha çox cəlb edilməsinə təhrik edir.

Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitələri gömrük rüsumları, yığımları (tarif və ya iqtisadi tənzimləmə), gömrük rəsmiləşdirilməsi və ömrük nəzarəti əməliyyatları, xarici ticarətin lisenziyalaşdırılması və kvotalaşdırılması (qeyri-tarif və ya inzibati tənzimləmə) təcrübəsi ilə bağlı olan müxtəlif gömrük məhdudiyyətləri və rəsmiyyətidir.

Gömrük siyasəti müxtəlif hüquq normaları və gömrük qaydaları əsasında həyata keçirilməlidir və bu da gömrük hüququ məfhumunu meydana çıxarır.

Gömrük siyasətinin dəqiq hüquqi əsaslandırılması ilk növbədə ona görə vacibdir ki, sahibkarlıq və biznes fəaliyyətinin bu və ya digər istiqamətlərini imperativ tənzimləyərkən onun həyata keçirilməsi vasitələri istər-istəməz mülkiyyət siyasətinin xarici münasibətlərə təsiri üçün beynəlxalq-hüquqi xarakterli öhdəliklər yaratdığından onun normallaşdırılması zərurətini doğurur.

Gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Gömrük Məcəlləsindən, Gömrük tarifi haqqında qanundan və Azərbaycan respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Gömrük Məcəlləsi və gömrük tarifi haqqında qanun gömrük münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsində baş müvqədə durur və gömrük praktikasında meydana çıxan bütün əsas hüquqi məsələləri əhatə edir. Hüquqi qüvvəsinə görə onlar yalnız Konstitutsiyadan geridə qalır və əsasındada bütün gömrük qanunvericiliyinin qurulduğu və inkişaf etdirildiyi hüquqi bazanı təşkil edir.

Hal-hazırda respublikamızda gömrük münasibətlərini tənzimləyən qanun qüvvəli aktların aşağıdakı əsas növləri tətbiq edilməkdədir:

1.Konstitusiyanın 99-cu maddəsinə əsasən azərbaycan respublikasında İcra Haikmiyyətinin Prezidentə mənsub olması ilə əlaqədar olaraq xarici siyasətin, o cümlədən də onun tərkib hissəsi olan xarici iqtisadi və gömrük siyasətinin strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi prezidentin fərman və sərəncamları ilə öz həllini tapmış olur.

Keçid dövrünün ilk illərində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və sərəncamları Gömrük məəcəlləsi və Gömrük tarifi haqqında qanun

qəbul edilənə qədər gömrük münasibətlərinin əsas hüquqi və sosial cəhətləri Prezidentin fərmanları ilə tənzimlənirdi.

2. Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə, adətən, gömrük siyasəti və gömrük hüququnun mühüm məsələləri tənzimlənir və daha yüksək statusa malik aktların icra mexanizmi müəyyən edilir.

3. Bir neçə dövlət orqanı tərəfindən bir qəbul edilən qanun qüvəli aktlar. Bu qəbildən olan aktlara nümunə kimi Dövlət Gömrük Komitəsi, maliyyə Nazirliyi və Vergilər nazirliyinin birgə təsdiq etdikləri, MDB ölkələri hüduqları kənarından respublikaya gətirilən minik avtomobillərinə aksiz vergisinin tətbiqi qaydaları haqqında məlumat və s. göstərmək olar.

4. Dövlət Gömrük komitəsinin normativ aktları. Gömrük Məcəlləsinin 9-cu maddəsinə əsasən dövlət gömrük Komitəsi öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan respublikasının gömrük orqanları, bütün başqa dövlət orqanları, tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq idarələr. Müəssisələr və təşkilatlar. Həbelə vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar üçün icrası məcburi olan normativ aktlar qəbul edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət müstəqilliyi hər dövlətin gömrük məsələlərinin birtərəfli qaydada daxili qanunvericiliklə tənzimlənməsi zərurətini meydana çıxarır. Lakin hər bir dövlətin geosiyasi mövqeyi və ayrı-ayrı dövlətlərlə əlahiddə münasibətləri bu məsələlərə xüsusi yanaşma metodları tətbiq edilməsini şərtləndirir. Eyni zamanda gömrük siyasətinin beynəlxalq əhəmiyyəti açıq-aşkardır və nəticədə bu məsələlər razılaşdırma tənzimlənməsinin mövzusunə çevrilir. Əgər hər hansı bir dövlət, gömrük məsələlərinin zəlli zamanı digər dövlətlərin maraqlarını nəzərə almırsa və ya onların mənafeyinə zərbə vura bilən siyasət yeridirsə, xarici iqtisadi əlaqələri və bütövlükdə beynəlxalq əlaqələri mürəkkəbləşdirən konfliktlər meydana çıxar bilər.

Rusiya imperiyası ilə Hollandiya arasında, Böyük Britaniya ilə Fransa arasında mövcud olmuş «Gömrük Müharibələri» tarixi faktlardır.

Gömrük sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq, həmçinin müasir gömrük tariflərinin mürəkkəbliyi, çoxsaylı gömrük rəsmiləşdirilmələri qaydalarını gündəlik zərurət halına gətirilir.

Beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin inkişafı, turist mübadiləsi, humanitar əlaqələr gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərinin və müxtəlif dövlətlərin eyni tipli normativ aktlarının koordinasiyasını nəzərdə tutan gömrük qanunvericiliyinin eyniləşdirilməsini zəruri edir. Milli normaların yaxılaşdırılmasına yardım edilməsi, beynəlxalq hüquq və əldə edilmiş hökumətlərarası razılaşmalar prinsipinə əsaslanan beynəlxalq gömrük rejiminin yaradılması ön plana çıxır. Milli gömrük-hüquq sistemlərinin eyniləşdirilməsi beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi və integrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Hal-hazırda Azərbaycan respublikasının ümumdünya Ticarət Təşkilatına və Avropa Birliyinə daxil olmaq arzusu keçid şəraitində daxili qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklər edilməsini, tətbiq edilən hüquqi normaların beynəlxalq normalara yaxınlaşdırılmasını, rəsmiləşdirmə əməliyyatlarının sadələşdirilməsini, sürətləndirilməsi və eyniləşdirilməsini nəzərdə tutur. Son zamanlar qəbul edilmiş bir sıra qərarları bu istiqamətdə atılmış mühüm addımlar kimi qəbul etmək lazımdır. Vahid idxal gömrük rüsumunun tətbiqi, əlavə dəyər vergisi məsələlərinin çevikləşdirilməsi, bəzi mallara aksiz vergisinin tətbiqi bu qəbildən olan tədbirlərin vacib mərhələləridir.

Gömrük sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq ilk növbədə poçt göncdərişlərinə gömrük nəzarəti – dəniz, dəmir yolu, hava, avtomobil yolları ilə və qarşılıq daşımalarda gömrük qaydalarının eyniləşdirilməsini; daimi yaşamaq üçün başqa ölkələrə gedən şəxslərin hüquqi statusunu; sərnişinlərdən ayrı gedən müşayiət olunmayan baqajın gömrük rejimini əhatə edir.

Azərbaycan dövlətinin gömrük sahəsində beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığı əsasən beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, MDB gömrük rəhbərləri şurası çərçivəsi, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsi,

ikitarəfli münasibətlər əsasında ayrı-ayrı dövlətlərin gömrük orqanları ilə əməkdaşlıq formasında həyata keçirilir.

Gömrük sahəsində tətbiq edilən normativ aktlara ilkin nəzarət daxili qanunvericiliyin, qüvvədə olan beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına uyğunsuzluq hallarını istisna etməyə imkan verir.

Gömrük məəcəlləsinin 6-cı maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrində müəyyən edilən qaydalar bu Məcəllədə və gömrük işi haqqında Azərbaycan respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqlənərsə, dövlətlərarası müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir.

II FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ SƏ- CİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının formalaşması

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, daxili bazarı müdafiə etmək və ölkə istehsalına dayaq durmaq üçün gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız Azərbaycan sahibkarlarının beynəlxalq kooperasiyaya cəlb edilməsini stimullaşdıran və xarici sənayeçilər ilə yerli subyektlərin vicdanlı rəqabətinə kömək edən zəif proteksionizm tədbirlərini tarazlaşdırmağa cəhd etməklə iqtisadiyyatda müsbət dəyişikliklərə nail olmaq olar.

Məqsədyönlü gömrük siyasəti idxalın strukturunu yüksək keyfiyyətli əlaqələrin xeyrinə dəyişdirmək, təkcə idxal edilən məhsulun deyil, eyni zamanda yerli məhsulun qiymətinin aşağı salınmasına kömək etmək iqtidarındadır. Gömrük orqanlarının ən böyük funksiyaları ixrac nəzarəti və əmtəələrin keyfiyyətlərini qiymətləndirməkdir. Fiskal funksiya əvvəlki kimi gömrük xidməti fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinə təhlükə törədən kifayət qədər çox amil mövcuddur: ixracda xammalın üstünlük təşkil etməsi və maşınqayıram, elektrotexnika, kimya və digər məhsulların bazarının itirilməsi, müxtəlif ölkələrin Azərbaycanın strateji cəhətdən mühüm xammal bazarı üzərində nəzarət qoymaq cəhdi, istehlak mallarının bir çox çeşidlərinin idxal edilməsindən durmadan artan asılılıq, xaricdən iqtisadi və siyasi təzyiq olacağı hallarda iqtisadiyyatın güclənən zəifliyi, Rusiya Federasiyasının və İran İslam Respublikasının mövqelərinin sərtləşməsinə görə idxal-ixrac yüklənməsinin, daşınmasının çətinlikləri, respublikanın ərazisinin və iqtisadi potensialının 20%-nin itirilməsinə səbəb olan Ermənistan təcavüzkarlığının davam etməsi, iqtisadiyyatın yenidən qurulmasında, manevretmə imkanlarını məhdudlaşdıran xarici kreditlərdən ölkənin asılılığı, xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı cinayətkar biznes.

Müasir şəraitdə ölkənin dünya iqtisadiyyatında vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə idxal və ixracın strukturunun yenidən qurulması, təşkilatların

və firmaların xarici iqtisadi fəaliyyət şəraitinin yaxşılaşdırılması uğrunda mühüm işlər görülür. Müsəttəqillik qazandıqdan bu ilədək aparılmış xarici ticarət siyasəti və onun tərkib hissəsi olan gömrük siyasəti nəticəsində respublikanın idxal-ixrac dinamikasının aşağıdakı cədvəldə nəzərdən keçirək.

2001-2013-cü illərdə idxal və ixracın dinamikası (min ABŞ \$)

İllər	Dövriyyə	İdxal	İxrac	Saldo
2001	4002234,3	1881266,2	2120968,1	239701,9
2002	2423835,0	939862,0	1483973,0	544111,0
2003	1353467,1	628806,0	724661,1	95855,1
2004	1430644,7	777910,5	652734,2	-125176,3
2005	1304856,5	667657,2	637199,3	-30457,9
2006	1591881,8	960636,3	631245,5	-329390,8
2007	1575652,9	794343,2	781309,7	-13033,5
2008	1682647,9	1076497,4	606150,5	-470346,9
2009	1965552,4	1035888,8	929663,6	-106225,2
2010	2917291,1	1172071,2	1745219,9	573148,7
2011	3745159,8	1430877,4	2314282,4	883405,0
2012	3831021,1	1664165,6	2166855,5	502689,9
2013	5217881,0	2625886,9	2591994,1	-33892,8

2013-cü ildə saldonun mənfi olmasının əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, ötən ilin yay aylarında çayların daşması nəticəsində əkin sahələrinə böyük ziyan dəymiş, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı azalmış və həmin məhsullar idxal olunmuşdur. Elə, 2012-ci il nisbətən idxalın həcmi 57,79% artması da buna işarətdir. Lakin, buna baxmayaraq, cədvəldən göründüyü kimi ildən-ilə ixracın həcmi artması yerli istehsalın gücləndiyini göstərir.

Onu da qeyd etmək ki, 2014-cü ilin birinci rübü ərzində ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 1375124,9 min ABŞ dolları həcmində olmuşdur. Bu müddət ərzində 694449,0 min ABŞ dolları dəyərində ixrac, 680675,9 min ABŞ dolları dəyərində mal isə idxal olunmuş, saldo müsbət 13773,1 min ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Azərbaycanın gömrük siyasəti, ölkədəki iqtisadi və siyasi vəziyyətə təsir göstərən bütün amillər nəzərə alınmaqla qurulur. Bu gün ixracın inzibati tənzimləmə vasitələrinin demək olar ki, hamısı ləğv edilmişdir. Lakin, ixrac kvotalarının və rüsumlarının ləğvi o demək deyildir ki, gömrük orqanları ixrac sövdələşmələrinə fikir verməməlidir. Ölkədən kapital axınının qarşısını yalnız

iqtisadi metodlarla almaq olmaz. İxrac hasilatının qaytarılması problemi əvvəlki kimi mühüm problemlərdən biri olaraq qalır.

İstehsalın və istehlakın milli strukturunun xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, eləcə də müxtəlif obyektiv və subyektiv amillərin təiri xarici ticarət tənzimlənməsi sisteminə, onun icar edilməsi mexanizminə kompleks yanaşmanı tələb edir:

Birincisi, milli iqtisadiyyat yüksək dərəcədə xarici iqtisadi əlaqələrdən asılıdır.

İkincisi, keçmiş SSRİ dövlətləri ilə tarixən yaranmış təsərrüfat əlaqələri bu sahədə prioritetlərdən biri kimi, MDB çərçivəsində iqtisadi integrasiyanın inkişafını tələb edir.

Üçüncüsü, Azərbaycan, digər inkişaf etməkdə olan ölkələr kimi, iqtisadi inkişaf səviyyəsini yüksəltmək məsələsini və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə integrasiya olunma məsələsini eyni vaxtda həll etmək məcburiyyətindədir.

Dördüncüsü, dünya ticarətinin mövcud müasir sistemi xarici iqtisadi siyasətin sərt tələb və məhdudlaşdırmalarını bütün dövlətlər üçün irəli sürür ki, onlar da inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün, o cümlədən Azərbaycan üçün xüsusilə ağırdır.

Beşincisi, Azərbaycan iqtisadiyyatı özünün texnoloji səviyyəsini yüksəltməyə və dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli istehsal komplekslərini yaratmağa imkan verə bilən struktur yenidənqurmanı həyata keçirməlidir.

İqtisadi islahatların ilk mərhələsindəki çətinliklər həm tarif sahəsində öz izini qoymuş, həm də gömrük tənzimlənməsində ixrac tariflərinin tətbiq edilməsinə səbəb olmuşdur. Xarici ticarət tənzimlənməsi, o cümlədən gömrük tənzimlənməsi ona yönəldilməlidir ki, iqtisadi inkişaf üçün xammal ixracının imkanlarından hər vasitə ilə istifadə etməklə, eyni zamanda, tədricən yüksək emal səviyyəli məhsulun ixracı potensialı artırılsın, ixracın əmtəə strukturu rəngarəng olsun.

Belə vəzifələrin yerinə yetirilməsi ixraca nəzarətin effektiv sistemi olmadan mümkünsüzdür. Ölkənin dünya iqtisadi sisteminə tam daxilolma şərtləri ixracın

rəngarəngliyi (diversifikasiyası), ixrac mallarının emal səviyyəsinin qaldırılması, beynəlxalq istehsal kooperasiyası sxeminə qoşulmalıdır. Problemin həlli iqtisadiyyatın fəal struktur tənzimlənməsində, perspektivli sahələrin inkişafının məqsədyönlü həvəsləndirilməsində, dünya təcrübəsində ixracı stimullaşdırmağın yol verilən vəsaitlərdən istifadə edilməsində və xarici iqtisadi əlaqələrin həcmində və strukturuna tarif və qeyri-tarif metodları ilə təsir edilməsindədir. Keçid dövrü müddətində xarici iqtisadi və xarici ticarət siyasətinin müxtəlif vasitələrindən istifadə olunmaqla Azərbaycanın iqtisadiyyatının qısa müddətdə dünya iqtisadi sisteminə müəyyən bilgi ilə inteqrasiya olunmasına imkan verə bilən sxemini hazırlamaq lazımdır. Xarici ticarət tənzimlənməsi struktur tənzimlənmənin tərkib hissəsi hesab olunur. Xarici ticarətin kəmiyyət məhdudiyyətlərindən tam imtina etmək vaxtından əvvəl və zərərli ola bilərdi. ÜGT-nin üzvü olan ölkələr indiyə qədər ayrı-ayrı əmtəələrin ticarətinə belə məhdudiyyətlər tətbiq edir. Belə vasitənin prinsipial tətbiq etmə imkanı ilə yaxın gələcəkdə də hesablaşmamaq olmaz.

Struktur tənzimlənmənin ümumi mexanizmində xarici ticarət vasitələrinin rolu aşağıdakılar olmalıdır:

- Perspektivli sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün zəruri olan məhsulların idxalına kömək etmək;
- İnkişafın ilk mərhələsində perspektivli sahələrlə rəqabət aparan məhsulların idxalını məhdudlaşdırmaq; rəqabət qabiliyyəti olmayan sahələri tədrici struktur yenidən qurulması və belə yenidən qurulma iqtidarında olmayanların həmin prosesin neqativ sosial nəticələrini minimuma endirməyə tədricən ixtisar edilməsi üçün şərait yaratmaq;
- Buna iqtisadi siyasətin digər qalan vasitələrinin köməyi ilə nail olmaq mümkün olmadığı halda daxili bazarda əmtəənin kifayət qədər təklifini təmin etmək;
- Tədiyyə balansının münasib vəziyyətini təmin etmək;

– Milli istehsalçılara xarici ixracatçıların vicdansız rəqabətindən müdafiə təminatı vermək;

Bu kontekstdə müsbət nəticə tənzimləmənin tarif və qeydi-tarif metodlarının tarazlaşdırılmış tətbiqi ilə əldə edilə bilər.

İqtisadiyyatın struktur tənzimləməsi gömrük tarifinin mühüm funksiyasıdır. Yüksək differensial tarif rüsumların orta mülahizə edilmiş səviyyəsini ona ilk növbədə ehtiyacı olan sahələrin müdafiəsini saxlamaqla azaltmaq yolu ilə təmin etmək iqtidarındadır.

Bu səbəbdən də tarif siyasətini struktur siyasətin tərkib elementinə çevirmək gərəkdir. Sənayenin ən mühüm sahələrinin hər birinə aid tərkib hissəsi gömrük rüsumları dinamikası ola bilən fəaliyyət proqramı işləyib hazırlamaq lazımdır.

Müəyyən müddət ərzində gücləndirilmiş müdafiədən Azərbaycanın ixrac potensialını möhkəmləndirə bilən yeni yaranan yeni sahələr, eləcə də struktur yenidənqurma prosesini keçirən böhranlı sahələr istifadə etməlidir. Bu sahələr möhkəmləndikcə tarif maneələri azaldılmalıdır. Əksinə indiki vaxtda dünya miqyasında rəqabət qabiliyyəti sahələrin və işçilərin sayı nisbətən çox da böyük olmayan perspektivsiz sahələrin tarif müdafiəsinə ehtiyacı yoxdur.

Gömrük tarifinin norma səviyyəsi həddindən artıq yüksək olmamalıdır. Onlar elə kəmiyyətdə olmalıdır ki, müvafiq məhsulun milli bazarının müdafiəsi üçün zəruri olsun. Yeni bir qayda olaraq idxal olunan malın qiymətini yerli qiymət səviyyəsinə qədər qaldırmağa və aksizli mallarda olduğu kimi büdcə məsələlərinin həlli üçün imkan versin. Rüsumların dəyişmə diaqnozunu elə müəyyən etmək lazımdır ki, onların kəmiyyət qaydasını təyin etmək tamamilə mümkün olsun və eyni zamanda hökumətə milli və dünya bazarında konyukturadakı dəyişikliyə reaksiya vermək imkanı versin.

Normaların kəmiyyəti hesablanarkən çıxış məlumatı kimi müvafiq sahələrdəki vəziyyəti haqqında Dövlət Statistika Komitəsinin, dünya bazar konyukturasının vəziyyəti və dövlət büdcəsində və dövlət proqramlarında qeyd

edilən milli iqtisadiyyatın inkişaf oriyentirləri haqqında məlumatlardan istifadə edilə bilər.

Hazırda tətbiq edilən xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası (XİFƏN) beynəlxalq normalara uyğundur. O, ahəngdar sistem əsasında hazırlanmışdır və MDB ölkələrində istifadə olunan XİFƏN-lə eynidir. Lakin, o, yerli məhsul və malların spesifikasiyasını tam əks etdirmir, çünki, qara kürü, yerli dərman bitkiləri, nadir vəhşi heyvanlar, quşlar və s. identifikasiya olunmur. Bu nomenklaturanı təkmilləşdirmək lazımdır. Nəzərdə tutmaq lazımdır ki, hər bir tarif pozisiyası birmənalı şəkildə bir XİFƏN kodu ilə müəyyən olunmalıdır.

Ona görə də nomenklatura hər hansı istehsal olunan, çıxarılan və ölkəyə idxal olunan əmtəənin hər bir növü müxtəlifliyinə müəyyən qədər uyğunlaşdırılmalıdır.

Tarif fiskal funksiyası, ilk növbədə, aksizli mallara qoyulan rüsumlar hesabına yerinə yetirilməlidir. Lakin, daxilolmaların azalmasına səbəb olmasın deyə bu rüsumları həddən artıq artırmaq lazım deyildir.

İndiki dövrdə maliyyə vəsaitlərinin büdcəyə daxil olmasının sabitliyini təmin etmək aktual vəzifələrdən biridir. İxrac rüsumları ləğv edildikdən sonra idxal gömrük ödəmələri (rüsumlar, vergilər, yığmalar) xarici iqtisadi fəaliyyətdən büdcə vəsaitlərinin yeganə doldurulma mənbəyi olaraq qalır. Son üç ildə gömrük orqanlarının dövlət büdcəsinə köçürdüyü ümumi vəsaitin struktruna diqqət yetirək.

Büdcəyə gömrük ödənişlərinin strukturu

Ödənişin növü	2012		2013		2014	
	milyard manatla	faizlə	milyard manatla	faizlə	milyard manatla	faizlə
Cəmi	822,2	100	920,2	100	1061,2	100
İdxal rüsumu	239,9	29,2	258,3	25,2	292,7	28,8
ƏDV	519,1	63,1	614,1	69,4	717,6	66,7
Aksiz	31,7	3,9	35,3	4,0	43,3	3,8
Yol vergisi	8,2	1,0	7,1	0,8	5,3	0,5
Digər ödənişlər	23,3	2,8	5,4	0,6	2,3	0,2

Qeyd edək ki, 2014-cü il üzrə Dövlət Gömrük Komitəsi üçün müəyyən edilmiş 1020 milyard manat büdcə proqnozuna qarşı 1061 milyard manat əməl olunmuşdur ki, bu da proqnozun 104 faizini təşkil edir.

İdxal gömrük ödəmələrinin xarici iqtisadi fəaliyyətindən büdcə vəsaitlərinin yeganə doldurulma mənbəyi olması probleminin həlli qanunla nəzərdə tutulmuş ödəmələrin hesablanması və o cümlədən fiziki şəxslər tərəfindən ödənilməsinə düzgünlüyünə mövcud nəzarət sistemini, eləcə də onun həyata keçirilməsi texnikasının nə dərəcədə təkmilləşdiriləcəyindən asılıdır. Bu prosesdə aparıcı rol gömrük orqanlarına məxsusdur. Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimləməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində işlərin real vəziyyətini əks etdirən analitik-statistik tədqiqatlar olmadan mümkünsüzdür.

Beynəlxalq ticarət sistemi ilə qanuniləşdirilmiş qeyri-tarif tənzimləmə tədbirləri, yəni xarici malların idxalının kəskin artımı ilə milli iqtisadiyyata vurulan zərərin müəyyən olunmuş qaydada qarşısının alınması və ya yüngülləşdirilməsi məqsədi güdən müdafiə tədbirləri mövcuddur. Eyni zamanda xarici ixracatçıların vicdansız rəqabətinin qarşısının alınmasına yönəldilən tədbirlər də tamamilə legitim xarakter daşıyır.

Vaxtilə istifadə olunmuş bir çox materiallar indi qadağan edilmişdir. İdxala kəmiyyət məhdudiyyətləri tədiyyə balansının pisləşməsi şəraitində kənd təsərrüfatı məhsuluna, alkoqollu içkilərə və tütün məmulatına, ölkədə istehsalı hələ inkişaf etməyən yeni məhsul növlərinə münasibətdə zəruri olmayan (məhsul) mallar münasibətdə tətbiq oluna bilər. İstehsal ölkədə yenidən yaranan məhsulun idxalına qoyulan məhdudluğun müdafiə tədbiri kimi izah etmək lazımdır. Gömrük nəzarəti mexanizminin proseduralarına təkmilləşdirilməsi işində nəzarətin səmərəliliyini saxlamaqla gömrük proseduralarını sadələşdirməyə nail olmaq məqsədilə Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (ÜGT) ilə, eləcə də Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) və YUNKTAD ilə faydalı əməkdaşlığı qaydaya salmaq lazımdır. Xarici ticarətdə Azərbaycana tətbiq edilə biləcək ayrışeçkilik halında müdafiə, eyni zamanda cavab tədbirləri sistemini eləcə də Azərbaycan ÜTT-yə hələ üzv olmadığı hallarda belə ölkənin mənafeələrini müdafiə mexanizmini inkişaf etdirmək lazımdır. Lakin, respublikamızın İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) üzvüdür. Bu təşkilatın bir

çox üzvləri o cümlədən İran və Türkiyə Respublikaları da eyni zamanda ÜTT-nin üzvüdür. Həmin təşkilat çərçivəsində imzalanmış sazişlər ÜTT-nin tələblərinə müvafiq olan qaydaların və üsulların tətbiqini nəzərdə tutur.

Hazırda gömrük siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri məhz Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət təşkilatına üzv olmaqla bağlı gömrük məsələlərinin elə düzgün qurulmasıdır ki, bundan həm bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı, həm də dövlət büdcəsi maksimum səmərə əldə edə bilsin. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının yeni differensiallaşdırılmış gömrük-tarif sisteminin qəbul edilməsi xüsusi əhəmiyyətli addım kimi qiymətləndirilə bilər. Yeni sistemin hazırlanması zamanı heç də gömrük tariflərinin qaldırılması başlıca vəzifə kimi qarşıya qoyulmamışdır. Əsas məsələ tariflərin yalnız büdcə mədaxilini təmin etmək funksiyasını deyil, eyni zamanda daxili istehsalı tənzimləmək funksiyasının da reallaşdırmasına nail olmaq idi. Bu sistem hazırkı dövrdən Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olduğu vaxta qədərən bir müddət üçün optimal sayıla bilər.

Ölkəmizin ÜTT-yə daxil olması dünya təsərrüfat əlaqələrinə inteqrasiya olmağın bir mərhələsidir. ÜTT-yə daxil olmaqla Azərbaycan öz iqtisadiyyatının müqayisəli üstünlüklərini reallaşdırma bilmək imkanı qazanacaq, ticarət şəraitini yaxşılaşdıracaq, ixracın həcmi artıracaq və daha da rəngarəng edəcək, satış bazarlarını stabiləşdirəcək və onun coğrafiyasını genişləndirəcək və məhsulların keyfiyyətinin artırılmasının stimullaşdırılması üçün əlverişli şərait əldə edəcəkdir.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün bir sıra müsbət cəhətləri vardır:

-Azərbaycan ÜTT-yə üzv olmaqla nəinki dünya ticarətində daha geniş şəkildə iştirak etmək imkanı qazanacaq, həmçinin milli maraqlarımızı nəzərə almaqla onun inkişafında iştirak edəcək;

-ixracatçı və idxalatçılarımız müxtəlif sazişlərə əsaslanaraq (QATT, QATS, TRİPS və s.) vahid hüquqi məkandan istifadə etmək imkanı qazanacaqlar, həmçinin digər ölkələrlə ticarətdə beynəlxalq hüquqi müdafiə ilə təmin olunacaqlar. Yəni ölkəmiz digər dövlətlərin əsassız ayrışdırılma tədbirlərindən hüquqi cəhətdən qorunacaqlar;

-digər dövlətlərlə ticarətdə tarif və qeyri-tarif maneələrinin ölkə ixracına mənfi təsiri kəskin surətdə azalacaq. Ölkəmiz beynəlxalq istehsal kooperasiyasına və beynəlxalq işgüzar əməkdaşlığın digər formalarına qoşulması üçün əlverişli zəmin yaranacaq, birgə müəssisələrin yaradılmasından intellektual mülkiyyətin mübadiləsinə qədər əməkdaşlıq üçün geniş imkanlar olacaqdır;

-bu sahədə mövcud la biləcək mübahisə və ziddiyyətlərin həlli üçün real hüquqi əsas yaranacaq, yerli istehsalçıların sağlam beynəlxalq rəqabətə qoşulması onlar üçün stimullaşdırıcı rol oynayıcıdır.

Bütün bunlar Azərbaycanın dünya təkrar istehsal proseslərinə daha tez inteqrasiyasını təmin edəcək və bu əsasda da xarici iqtisadi fəaliyyətə istiqamətlənmiş perspektiv istehsal sahələri daha gəncə inkişaf edəcəkdir. Digər tərəfdən. Müasir istehsal və idarəetmə texnologiyalarının idxalı imkanları daha da genişlənəcək və ölkəmizə birbaşa investisiya axını güclənəcək.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan ÜTT-yə daxil olarkən nəyisə əldə etdiyi kimi, nədənsə də imtina etməlidir. O, təşkilatdaxili olarsa, ortaya bir sıra problemlər çıxacaqdır.

-ÜTT-yə daxil olarkən Azərbaycan xarici ticarətin tənzimlənməsinin qeyri-tarif metodlarından imtina etməli olacaqdır (ÜTT standartlarının icazə verdiyi sahələr istisna olmaqla) ki, bu da daxili bazarın qorunması səviyyəsini aşağı sala bilər;

-Xarici ticarətdə qeyri-tarif vasitələrincən imtina etməklə yanaşı, Azərbaycan idxal tariflərinin səviyyəsini də aşağı salmağa məcbur olacaqdır. Bu da xüsusi ilə böhran vəziyyətində olan iqtisadiyyat üçün ağırlı bir prosesdir. Nəzərə alsaq ki, yerli istehsalın əksər sahələrinin rəqabət qabiliyyətlik səviyyəsi xeyli aşağıdır, onda xarici istehsalçıların ekspansiyasının kəskin güclənməsi milli istehsalın bir sıra sahələrinin məhvinə gətirib çıxara bilər;

-bu zaman, həmçinin fiskal problem də üzə çıxar bilər. Belə ki, idxal rüsumlarının götürülməsi, vergi yığımları ilə vəziyyətin lazımi səviyyədə olması şəraitində gömrük ödənişlərinin aşağı düşməsinin kompensasiya etmək xeyli çətin olacaqdır;

-digər bir problem isə yerli istehsalçıların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi ilə bağlıdır. ÜTT bu məsələdə kənd təsərrüfatı üzrə müəyyən qədər mülayimlik göstərsə də, ümumilikdə göstərilən bu və ya digər formada həyata keçirilməsi ÜTT-yə görə digər üzv ölkələrə qarşı ayrı-seçkilikdir ki, bu da onun prinsiplərinə birbaşa ziddir;

-qarşıya çıxan biləcək digər bir problem isə milli qanunvericiliyin ÜTT-nin norma və qaydalarına uyğunlaşdırılmasıdır. Bu XİF, vergi, büdcə, gömrük və s. ilə bağlı qanunvericilik aktlarına toxunacaq və onlarda əsaslı dəyişikliklərin edilməsini tələb edəcəkdir.

bütün bu deyilənlər onu göstərir ki, hər bir dövlət ÜTT-yə üzv olmaq üçün danışıqlara giddi hazırlaşmalı və cəmiyyətə startegiya işlənilib hazırlanmalıdır. Artıq Azərbaycanın bu qərarına üzvlüyünün müzakirəsinin birinci mərhələsinə başlanıb. Çox güman ki, yaxın gələcəkdə bu mərhələ başa çatacaq və ikinci və əsas mərhələyə – birbaşa danışıqlara keçiləcək. Məhz bu danışıqlar zamanı Azərbaycanın perspektiv gələcək üçün tarif siyasətinin sərhədləri müəyyən ediləcək. Bu zaman təbii ki, ÜTT-nin üzv ölkələri Azərbaycan bazarına daxil olmaq üçün ölkələrinə əlverişli şərait yaratmağa çalışacaqlar ki, bu da özünü tarif dərəcələrinin aşağı səviyyədə müəyyən edilməsi və qeyri-tarif maneələrinin aradan qaldırılması cəhəndində göstərəcək. Azərbaycanın maraqları isə tamamilə əks strategiyanın həyata keçirilməsini tələb edir: bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində daxili bazarın mümkün maksimal qorunmasını təmin etmək, iqtisadiyyatın zəif vəziyyətində olan iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini modernləşdirilməsi üçün vaxt udmaq və əsasda onların rəqabət qabiliyyətini artırmaq.

Yaxşı olardı ki, danışıqlara hal-hazırda fəaliyyətdə olan tarif dərəcələrindən daha yüksək dərəcələrlə gedilsin. Bu isə özünü aşağıdakıları əldə etməyə imkan verir.

Birincisi, ilkin yüksək səviyyəli dərəcələr sonrakı danışıqlar üçün «ehtiyat» rolunu oynayacaqdır. Danışıqlar zamanı şübhəsiz ki, Azərbaycan şərt pressinə məruz qalacaqdır. Lakin milli istehsalçıların maraqlarına zidd olan şərtlərlə ÜTT-yə üzv olmaq olmaz. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün Çinin təcrübəsinə nə-

zər salsaq, Çin 10 ildən artıqdır ki, ÜTT-yə üzv olmaq üçün danışıqlar aparır və eyni zamanda iqtisadi tərəqqiyə əsaslanaraq güclü ixrac ekspansiyasını həyata keçirir. Danışıqlarda elə bir siyasət yeridilir ki, ölkə təşkilatına üzv olduğundan sonra mümkün iqtisadiyyatını minimuma endirə biləcək kompromislər işlənilib hazırlansın və prinsipial məsələlər üzrə ölkənin mövqeləri qorunsun.

İkincisi, Azərbaycan nə qədər iqtisadiyyatını «açıq» elan etsə də, proteksionizm siyasəti yeritməyə məcburdur. Əlbəttə ki, bu zaman kütləvi proteksionizmdən qaçmalı və selektiv proteksionizm siyasəti tətbiq etmək lazımdır.

Üçüncüsü, daxili bazarın qorunması üçün tarif vasitələri ilə yanaşı ÜTT standartlarının yol verdiyi qeyri-tarif vasitələrindən də istifadə etmək olar. Bu zaman kəmiyyət məhdudiyyətlərindən. Texniki standartlardan, sanitariya və fotosanitar tədbirlərdən, həmçinin xüsusi növ rüsumlardan (antidempinq, kompensasiya) istifadə etmək olar.

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün digər güclü tədbir tarif dərəcələrinin eskolasiyasının prinsiplərinə əməl etmək olar. Tarif eskolasiyası sənayeyə münasibətdə həyata keçirilə bilən selektiv proteksionizm siyasətinin mühüm vasitəsidir.

ÜTT-yə daxil olarkən tarif siyasətinin çox vacib vəziyyətindən biri də mümkün ümumi iqtisadi mənfi nəticələrin (sosial ziddiyyətlərin kəskinləşməsi, işsizliyin artması və maliyyə-büdcə problemlərinin yaranması) minimuma endirilməsidir. Bütün bunlar göstərir ki, Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması üçün onun dəqiq iqtisadi startegiyanı hazırlamaq lazımdır. Azərbaycan ÜTT-yə daxil olmağa tələsmədən nə qədər yaxşı hazırlaşsa, onun dünyanın inkişaf etmiş ölkələri ilə yanaşı durmaq şansı bir o qədər çox olacaqdır.

ÜTT-yə üzv olmağa hazırlıq xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması şəraitində gömrük sisteminin inkişafı və daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi milli gömrük xidmətlərinin inkişaf və təkmilləşdirilməsini proqram-məqsədli yanaşma əsasında aparılmasının məqsəduyğunluğunu nümayiş etdirir. Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi proqramının yaradılmasına ehtiyac var. Respublikanın milli xüsusiyyətləri MDB ölkələri ilə idxal-ixrac əməliyyatlarının

spesifikasi, digər ölkələrdə xarici-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi gömrük sistemini müvəffəqiyyətə zəmanət verə biləcək prinsipi və meordlar əsasında təkmilləşdirilməsini tələb edir. Gömrük fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması mexanizminin lazımi səviyyədə işləməsinə təmin etmək üçün bütün çatışmazlıqlar taktiki və strateji tədbirlərlə aradan qaldırıla bilər.

Taktiki tədbirlərə aşağıdakılar aid edilir:

- Gömrük proseduralarının sadələşdirilməsi (o cümlədən, yüklərin yoxlama müddətlərinin qısaldılması və yoxlamanın seçmə üsulu ilə aparılması, daşınma, anbarlaşdırma, saxlanma, rəsmiləşdirmə proseslərində lüzumsuz sənədləşmələrin ləğvi və rəsmiləşdirmə müddətinin azaldılması);
- Gömrük informasiyalarının işlənməsinin avtomatlaşdırılmış sisteminin tətbiqi;
- Gömrük və gömrükətrafi infrostrukturların inkişafı;

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, gömrük rəsmiləşdirilməsi proseduralarının təkmilləşdirilməsi taktiki tədbirlər arasında əsas nöqtələrdən biridir və öz forma və görə fasiləsiz, daimi fəaliyyətdədir. Bu zaman riskin dərəcə və qruplarının qiymətləndirilməsinə ciddi qiymət yetirməlidir.

Strateji tədbirlərə ilk növbədə ÜGT-nin tövsiyələri aid edilməlidir. ÜGT-nin tövsiyələri aşağıdakı məsələlərin nəzərdə tutur.

- Resurs potensialından (kadr, maddi, texniki, maliyyə və s.) rəşional istifadə;
- Gömrükxanaların rəhbər orqanlarının möhkəmləndirilməsi;
- İdarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Müvafiq sistem və strukturunun formalaşdırılması;
- Daha səmərəli gömrük prosedurları və gömrük rejiminin tədbirləri;

Gömrük xidmətinin inkişafının kompleks proqramının (GXİKP) tərtib edilməsində onun hazırlanmasının ümumi mərhələləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- 1) Proqramın məqsədi və əhatə etdiyi məsələlər;
- 2) Əldə edilməsi nəzərdə tutulan göstəricilər;
- 3) Texniki və fəaliyyət təminatı;
- 4) Proqramın müxtəlif növ resuslarla təmin edilməsi;
- 5) Proqramın hazırlanması və həyata keçirilməsinin stimullaşdırılması;
- 6) Proqramın yerinə yetirilməsinin təşkili;
- 7) Proqramın yerinə yetirilməsi effektivliyinin müəyyən edilməsi.

GXIPIK-nın hazırlanmasının mühüm təşkilatı məsələsi ardıcılıqdır. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi qanunverici hakimiyyətin hüquqi və normativ aktlarını Komitənin idarə təlimatlarında konkretləşdirməklə həyata keçirir. Gömrük xidməti öz mütəxəssisləri vasitəsilə bu sahənin tənzimlənməsi ilə bir başa və ya dolayı yolla bağlı qanunların, prezident fərmanlarının hökumət qərarlarının hazırlanmasında, eləcə də xarici iqtisadi münasibətlər problemi üzrə hökumət və beynəlxalq komissiyaların işində iştirak edir.

Gömrük Komitəsinin normayaratma fəaliyyəti ilə Azərbaycana idxal olunan xarici malların təhlükəsizliyi üzrə nəzarət sisteminin təcrübə tətbiqi əsasları yaradılmış, gömrük tarifi haqqında, valyuta tənzimlənməsi haqqında qanun qəbul edilmişdir.

Səhvlərin üzə çıxarılmasında əldə olunan təcrübənin və dünya təcrübəsini nəzərə almaqla normativ hüquqi aktlara müvafiq düzəlişlər edilmişdir.

Xarici iqtisadi əlaqələrdə islahat aparılması üzrə iş davam etməkdədir.

Müasir şəraitdə gömrük xidmətinə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzim edilməsinin əsas istiqamətlərinin reallaşdırılmasına mühüm rol ayrılır:

- Xarici ticarət sahəsində valyuta və vergi nəzarətini sərtləşdirmək məqsədi ilə dövlətin nəzarət funksiyalarının möhkəmləndirilməsi;
- Milli əmtəə istehsalçıları xarici rəqabətdən və istehlakçıları isə keyfiyyətsiz məhsul idxalında müdafiə etməyin ticarət – siyasi metodlarının təkmilləşdirilməsi.

Bu, ixrac olunan malların yüklənmədən qabaq yoxlanılmasının, barter sövdələşmələri də daxil olmaqla ixrac və idxal əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı vəsaitlərin daxil olmaması və tam daxil olmaması faktlarının keyfiyyət təhlilinin, eləcə də malların idxalı və ixracı zamanı qiymət nəzarətinin aparılmasında Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin və onun bölmələrinin fəaliyyətinin aktivləşdirməyi nəzərdə tutur.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində və xüsusən onun həyata keçirilməsində nəzarət edilməsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin rolu yaxın gələcəkdə də labüd olaraq artacaqdır.

2.2. Gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasının gömrük xidməti, XİF-in tənzimlənməsi, gömrük siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm institutdur. Ölkə iqtisadiyyatının idarə edilməsi və inkişafında gömrük-tarif tənzimlənməsi vacib rol oynayır və çoxşaxəli funksiyalara malikdir. Gömrük-tarif tənzimlənməsi daxili bazarı qoruyur, iqtisadi təhlükəsizlik baxımından lazımi məhsulların istehsalı stimullaşdırır, valyuta ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunur və ona nəzarət edilir, dövlət büdcəsinə gəlir gətirir. Gömrük tarifi və rüsumları dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin, eləcə də xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinin təmin edilməsində mühüm faktora çevrilir. İdxal gömrük tarifi adətən ayrı-ayrı milli iqtisadiyyat sahələrini müdafiə edir və fəal xarici ticarət siyasəti yürütməyə, milli əmtəələrin ixracının formalaşmasına imkan verir.

Bu baxımdan idxal ixrac siyasətinin formalaşması, iqtisadi maraqlarla yanaşı sosial mənafeələr və sosial inkişaf, iqtisadi təhlükəsizlik və daxili resursların iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunması baxımından hazırlanır və tənzimlənir. İdxal strukturu istehsal və istehlak tələbatı və daxili istehsalın tələbatının ödənilməsində rolundan asılı olaraq formalaşır. Təbii ki, idxalın məhz istehlak xarakterli olması ölkədən valyutanın getməsinə, ölkənin iqtisadiyyatının öz resursları hesabına inkişafının zəifləməsinə və iqtisadi müstəqilliyin və əmtəə və xidmət bazarının məhz idxaldan asılı olmasına gətirib çıxarır.

İdxal-ixrac siyasətinin konseptual əsasları gömrük siyasətini, idxalın və ixracın tənzimlənməsində gömrük orqanlarının vəzifələrini və mexanizmlərini müəyyən edir. Belə ki, daxili bazarın və istehlakçıların hüquqlarının qorunmasında optimal qərar qəbulu məhz elmi proqnozlara əsaslanan və səmərəli inkişaf baxımından seçilən düzgün gömrük vergiləri və rüsumları ilə tənzimlənir. Bilərsə gömrük rüsumları və ödəmələri ölkədə qiymət siyasəti ilə həmçinin istehsal xərcləri və yerli sahibkarlarla xarici investorlar arasında bərabər şəraitin tənzimlənməsi ilə mümkün olur.

Hər bir dövlətin özünün inkişafında müəyyən mərhələlər var ki, bu mərhələyə uyğun iqtisadi siyasət həyata keçilir. Bu baxımdan gömrük siyasəti də həmin dövrün iqtisadi siyasətinə uyğunlaşdırılır. Azərbaycan Respublikasında gömrük tarif tənzimlənməsinin formalaşmasında 1997-ci ildən tətbiq olunan vahidləşdirilmiş tarif sistemi və 2001-ci ilin aprelin 16-da qəbul olunmuş differensiallaşdırılmış tarif sistemi mühüm rol oynayır.

1997-ci ildə vahidləşdirilmiş tarif sisteminə keçilmişdir. Bu sistemə keçməkdə qəşidə duran əsas məqsədlər – gömrük rüsumlarından iqtisadiyyatın idarə edilməsinin bir elementi kimi istifadə etmək, dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsini təmin etməkdən ibarət idi.

Bildiyimiz kimi, 1997-ci ilin yanvarın 1-dən başlayaraq ölkəyə idxal edilən xarici mallara vahid unifikasiya edilmiş 15%-lik gömrük idxal rüsumu tətbiq edildi. Bu üst dərəcə idi. Konkret desək, respublikaya idxal olunan mal ya idxal rüsumundan azad idi, ya da 15%-lik gömrük idxal rüsumuna cəlb olunurdu. Sonradan bəzi mal qruplarına 10%-lik, 5%-lik, 3%-lik gömrük idxal rüsumları tətbiq olundu. Amma maksimum 15%-lik səviyyə saxlandı. Belə bir gömrük tarif sisteminin fəaliyyəti daxili istehsalın inkişafı üçün normal şərait yarada bilmirdi. 1997-ci ildə belə bir sistemin qəbul edilməsini normal qarşılamaq lazım idi. Çünki o zaman qarşıda dayanan əsas məsələ özəlləşdirmə prosesini başlamaq və onun birinci mərhələsini uğurla başa çatdırmaqdan ibarət idi. Sırr deyil ki, özəlləşdirmə prosesinin gedişində özəlləşdirilən müəssisələrin çoxu müəyyən dövrə bağlanan işlərin sayı arta biləcəkdə, belə olan təqdirdə əgər yenə də idxal olunan mallara yüksək rüsumlar tətbiq olunsaydı, o zaman sosial vəziyyət mənfi hallarda müşayət oluna bilərdi. Ona görə də özəlləşdirmə prosesinin az mənfi sosial effektlə müşayət olunması üçün hökumət unifikasiya edilmiş, vahidləşdirilmiş gömrük tariflər sisteminə keçdi və bu ilin 1997-ci ilin 1 yanvarından tətbiq olunmağa başladı. Eyni zamanda gömrük ixrac rüsumları ləğv edildi ki, həm manatın kursunun dəyişməsi, həm də idxalın təmin olunması üçün ixracdan gələn vəsaitdən kifayət qədər istifadə oluna bilsin. Özəlləşdirmənin birinci proqramının əhatə etdiyi dövrlə belə siyasətin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun idi və özəlləş-

dirmənin yəni, ikinci dövrünün başlanması ilə əlaqədar ona uyğun olaraq yeni gömrük tariflər sisteminə keçid vacib zərurət kimi ortaya çıxırdı. İkinci tərəfdən, birinci özəlləşdirmə proqramının reallaşması nəticəsində özəlləşdirilmiş müəssisələrin çalışması və daxili bazarda onların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə köməklik göstərməsi zəruridir. Bu köməklik isə çox aşağı faizlə kreditlər verməklə həmin müəssisələr dövrüyyə vəsaitləri ilə ətmin etmək, ya onları müəyyən dövr daxili vergi və rüsumlardan azad etmək, yaxud da onların istehsal edəcəkləri eyni adlı mallar kənardan Azərbaycana gətirilərkən həmin mallara yüksək rüsumlar qoymaqla müəyyən dövrdə ölkə bazarına iqtisadi baxımdan buraxmaq yolu ilə edilə bilər. Burada əsas meyar ölkə daxilində istehsal olunan məhsullar kənardan respublikaya gətirilən zaman onlara yüksək gömrük idxal rüsumu qoymaq və bu malların ƏDV-dən azad edilməsinə yol verməkdən ibarətdir. Bu da təbii-dir. Əgər ölkə daxilində mal istehsal olunursa, o, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş dərəcədə ƏDV-yə cəlb olunursa, nə üçün həmin mal kənardan Azərbaycana gətiriləndə ona əlavə dəyər vergisi tətbiq olunmasın. Belə olan təqdirdə daxili istehsalçı qarşısında idxalatçı rəqabət qabiliyyətini artırmış olur. ona görə də Nazirlər Kabinetinin 124 sayılı qərarında bu amil tamamilə nəzərə alınmışdır. Ölkə daxilində ayrı-ayrı məhsul növlərinin istehsal edilib-edilməməsi məsələsi, yaxud bu imkanın olub-olmaması ciddi şəkildə araşdırılmış və qeyd edilən qərarla öz əksini tapmışdır. Bu qərardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, idxal olunan mal Azərbaycanın özündə istehsal olunursa, həmin mallara idxal olunan mal Azərbaycanın özündə istehsal olunursa, həmin mallara idxal zamanı ƏDV tətbiq edilməlidir. Amma əgər yerli istehsal Azərbaycanın həmin sala olan ehtiyacını ödəmirsə, bu zaman o, ƏDV-dən azad oluna bilər. Başqa sözlə, ölkə daxilindəki hər bir malın, xammalın istehsalçısına rəqabət qabiliyyətini artırmaq əsas meyar kimi götürülür. Eyni növ eyni cins bir-birini əvəz edə bilən malların Azərbaycan Respublikası ərazisində istehsalı varsa və yaxud belə bir istiqamətdə işləmək mümkündürsə, o zaman həmin malın idxalına yüksək idxal rüsumu tətbiq olunur. Bununla da daxili istehsalçılar üçün normal şərait yaranacaq. Bütün bunların zövqündə isə 15%-lik maksimal hədd ortadan qalxır. Amma o mallar ki,

Azərbaycanda istehsal olunmur, onların gömrük idxal rüsumunu aşağı, sıfır dərəcəyə yaxın qoymaq lazımdır.

Qeyd edirəm ki, 197-ci ilin 1 yanvarından bütün mallar üçün gömrük ixrac rüsumları tamamilə sıfıra endirilmiş, eyni zamanda bütün tarif və qeyri-tarif maneələri ləğv edilmişdir. burada əsas məqsəd ölkədə valyuta ehtiyatlarının normal həddini təmin etmək üçün ixracın qarşısında olan bütün maneələri aradan qaldırmaq idi. Bu əsas götürülərək ixrac üçün tam real şərait yaradıldı. Ölkədə kifayət qədər valyuta ehtiyatları yaratmaq üçün ixracın artırılması labüd idi. Daxildə müxtəlif ərzaq və qeyri-ərzaq məhsullarının istehsalının həcmi çox kiçik olmaqla, bu məhsullara tələbat əsasən idxal hesabına ödənilirdi. Ona görə də addımlar atılmalıydı ki, ixracdan gələn vəsait idxalın maliyyələşdirilməsindən artıq olsun və bu hesaba ölkənin maliyyə ehtiyatları yaradılsın.

Artıq 2000-ci ilin sonuna ölkədə valyuta ehtiyatlarının həcmi artıq 673 milyon dollara çatıb. Ölkənin qızıl ehtiyatları ilə birlikdə valyuta ehtiyatları 1 milyard dolları keçib. 1996-cı ildə bu rəqəmləri yalnız arzu etmək olardı. Gömrük işinin mühüm istiqamətlərindən biri də Azərbaycan Respublikasında gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilən valyuta nəzarətidir. Qeyd edirəm ki, valyuta nəzarəti dövlətin istər valyuta tənzimlənməsinin və istərsə də XİF-in gömrük tarif tənzimlənməsinin vacib elementlərindəndir. Yəni valyuta nəzarətini qurmadan, onu təkmilləşdirmədən və onun iqtisadi səmərəliliyini artmadan dövlətin gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbirlərini həyata keçirmək səmərəsiz olar.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən mövcud valyuta əməliyyatlarından əldə edilmiş valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasına qaytarılmasına nəzarəti təmin edir.

Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatı tam təşəkkül tapmayan bir ölkədə gömrüyün əsas vəzifələri büdcə gəlirlərindən yaranmasında bilavasitə iştirak etmək, imkan düşdükcə milli iqtisadiyyatı xarici rəqabətin hər cür mənfi təsirindən qorunmaqdır. Bu cür Azərbaycanın gömrük siyasətində hər iki istiqamətdə iş aparılır.

Bunun nəticəsidir ki, ölkə iqtisadiyatı dinamik inkişaf edir. Ümumi iqtisadi inkişafda yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Büdcə gəlirlərinin formalaşması təmin edildikcə, büdcə kəsri azalır. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün real zəmin yaranıb. Təbii ki, gömrük bu proseslərdən kənarda qalmayıb. 2001-ci il gömrük siyasətinin rolunun dəyişdiyini, daha güclü rola malik olduğunu bir növ sübut edir.

Əgər 2001-ci ilin aprel ayının 16-na qədər Azərbaycanda gömrük orqanlarının həyata keirdiyi iqtisadi fəaliyyət birmənalı şəkildə yalnız dövlət büdcəsi gəlirlərinin doldurulmasına xidmət edirsə, aprel ayında Azərbaycanın yeni gömrük-tarif sistemi qəbul edildi. Bu gömrük-tarif sistemi gömrük orqanları üçün yalnız fiksəl funksiyaları deyil, eyni zamanda tənzimləyici və qoruyucu funksiyaları həyata keçirmək imkanı yaratdı. Beləliklə, 2001-ci ildə yeni tarif sisteminin qəbul edilməsi, gömrük orqanlarının iqtisadi yönümlü fəaliyyətində tamamilə yeni bir dövrün başlanğıcını qoydu.

Differensiallaşdırılmış tarif sistemi heç də dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin artırılmasını nəzərdə tutmur. 1997-ci ildə qəbul olunmuş vahidləşdirilmiş tarif sistemi bu məqsədə xidmət edirdi.

Ölkə daxilindəki istehlakçıların marqlarının qorunması üçün cəmi 5 dərəcədən (0, 3, 5, 10, 15) ibarət olan differensiallaşdırılmış tarif sistemi qəbul edilmişdir. bu ölkə daxilində istehsal edilən və ya istehsalını təşkil etmək mümkün olan mallara yüksək gömrük rüsumları, əksinə yerli istehsalı mümkün olmayan mallara isə aşağı gömrük rüsumları müəyyənləşdirilir. Amma bu uzun müddətli olmamalıdır. Hər bir ölkədə milli istehsalın inkişafının bir «uşaqlıq dövrü» və müdafiə tədbirləri var. Bu tariflər sistemi özəlləşdirmənin birinci mərhələsindən sonra yaranmış yeni milli istehsalımızın «ayağa durması», onun müdafiəsi üçün vacibdir. Proteksionist tarif sistemi dünyanın hər yerində əgər uzun müddət davam edərsə artıq mənfi nəticələrə gətirib çıxarır. Misal üçün qonşu Türkiyə Respublikasında vaxtı ilə avtomobil sənayesini «ayağa qaldırmaq» üçün protensio-nist tarif siyasəti həyata keçirməklə avtomobil sənayesini inkişaf etdirmək məq-sədilə xarici avtomobillərin Türkiyəyə gətirilməsi zamanı dəyərin 100%-ə qədər

gömrük idxal rüsumu tətbiq edilməyə başladı. Amma bu siyasətin əhatə etdiyi dövr uzandı. Nəticədə son vaxtlar buraxılan türkiyə avtomobilləri öz keyfiyyətinə görə xarici ölkə avtomobillərinə uduzdular. Protensiomist siyasət yalnız 3-5 il üçün nəzərdə tutulalıdır. Başqa sözlə, protensiomist siyasət total xarakter daşılmalı, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından xarici ticarət siyasəti aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulmalıdır: tədrisilik, differensiallaşma və müddətliklik.

Tədrisilik prinsipi daha çox xarici ticarətin liberallaşdırılmasına tətbiq edilməlidir. Bu sahədə Azərbaycanda müəyyən işlər görülmüşdür. İxrac gömrük vergiləri ləğv edilmiş, idxal vergilərinin isə səviyyəsi aşağı salınmışdır.

Divverensiallaşdırma prinsipi dedikdə, milli iqtisadiyyatın sahələri özlərinin inkişaf səviyyəsinə, daxili və xarici bazarda rəqabət qabiliyyətinə, ölkədəki məşğul əhəlinin həmin sahələrdə iştirak səviyyəsinə, istehsalın və malların strateji əhəmiyyət daşımasına görə, əhəlinin zəruri istehlakında malların oynadığı rola görə (xüsusi ilə ərzaq məhsulları) ayrılaraq qruplaşdırılması başa düşülür. İqtisadiyyatın hər hansı konkret sahəsində ölkədəki məşğul əhəlinin iştirak payı yüksəldikdə və əhəlinin zəruri istehlak mallarında həmin sahənin məhsulları mühüm paya malikdirsə və hələ də strateji əhəmiyyət daşıyırsa, onda həmin mallara proteksionist siyasətdə, bu və ya digər məhsullara qarşı yeridilən proteksionist siyasətin uzun müddətli olmaması, konkret müddətinin göstərilməsi nəzərdə tutulur. Bu müddətdə həmin sahədə yaradılan əlverişli şərait sayəsində rəqabət qabiliyyətli sahələrə çevrilməlidir.

Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq XİF-in gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbiri kimi differensiallaşdırılmış tarif sistemində uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının gömrük tarifi müəyyən edilmiş, Nazirlər Kabineti ilə «Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən mallar üzrə gömrük idxal rüsumlarının dərəcələri», «Azərbaycan Respublikasından ixrac zamanı ixrac gömrük rüsumuna cəlb olunan malların siyahısı və ixrac rüsumlarının dərəcələri» və «Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük yığımlarının miqdarı» təsdiq edilmişdir.

Differensiallaşdırılmış tarif sistemində uyğun olaraq bu gün bəzi məhsullara ixrac rüsumlarının tətbiq edilməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Müxtəlif is-

istehsal sahələrinin yaranması, həm də belə müəssisələrin ölkə daxilindəki xammalla təmin edilməsi problemini ortaya qoyur. Məsələn, bu gün poladəritmə – «Bakı Steel Company», əlvan metaldan məmulatların hazırlanması istiqamətində müəyyən istehsal sahələri qurulmuşdur. Bunların isə yerli xammalla təmin olunması daha çox effekt verə bilər. Bütün bunlar nəzərə alınmaqla Nazirlər Kabinetinin qərarında yeni tarif sistemində ixrac rüsumlarının tətbiqi də nəzərdə tutulub. Bu iki adda məhsulu – qara metal qırıntıları və xammalını, əlvan metalları əhatə edir. Ölkədən ixrac ediləcək qara metalın hər tonuna 5 ABŞ dollarının manat ekvivalentində, əlvan metallar üçün də həm onların xammalı, həm də onlardan istehsal olunan məmulatlar üçün ixrac edilən zaman 15 ABŞ dollarının manat ekvivalenti həcmində gömrük ixrac rüsumları nəzərdə tutulmuşdur. Hələlik bu 2 qrup məhsullara gömrük ixrac rüsumu tətbiq ediləcəkdir. Zaman keçdikdə və müəyyən istehsal sahələrində normal istehsal və rəqabət qabiliyyətinə malik müəssisələr yarandıqca, ölkədə daxili bazarın tələbatını təmin etdikcə digər xammal növlərinin də ixracına belə rüsumların tətbiqi problemi aktuallaşa bilər.

Qeyd edim ki, hətta bizdən 1 il, 6 ay qabaq MDB dövlətlərinin əksəriyyətində ixrac rüsumlarının tətbiqinə başlanılmışdır.

2001-ci ilin aprelin 16-da qəbul olunan «Azərbaycan Respublikasının Gömrük tarifi» layihəsi nazirliklərə, şirkətlərə, özəl strukturlara göndərilmiş, onların rəyi alınmışdır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətindən, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyindən, «Azərkimya» Dövlət Şirkətindən layihəyə münasibət bildirmiş, rəy verilmişdir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti xarici iqtisadi fəaliyyətin vahid əmtəə nomenklaturasının (XİFƏN) 27-ci qrupuna daxil olan mallara idxal zamanı gömrük rüsumlarının Nazirlər Kabinetinin «Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal məliyyatları üzrə gömrük rüsum dərəcələri haqqında» 22.04.1998-ci il tarixli 91 sayılı və ona əlavə olunan 27.02.1999-cu il tarixli 25 sayılı, 25.05.2000-ci il tarixli 94 sayılı və 06.07.2000-ci il tarixli 112 sayılı Qərarları ilə müəyyən edilmiş dərəcədə tətbiq edilməsini (xam neft və maye yanacaq istisna olaraq) təklif edərək idxal olunan xam neftə, tranzit və svop əməliyyatları zamanı gömrük rüsumuna cəlb edilməsi müvafiq olaraq ARDNS-in neft emalı

zavodlarının və nəqliyyat vasitələrinin istehsalat güclərindən daha səmərəli istifadəsini və büdcəyə əlavə gəlir yaradılmasının mümkünliyünü göstərməkdədir.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin verdiyi rəydə respublikada aqrar sənayeni inkişaf etdirmək üçün «Azərbaycan Respublikasının Gömrük Tarifi» layihəsində ayrı-ayrı qruplarda qeyd olunan kənd təsərrüfatı bitkiləri toxumlarının, hibridlərinin, ling və qələmlərinin, eyni zamanda buğda səpini və barama toxumlarına, mineral gübrələr və zəhərli-kimyəvi maddələrlə gömrük tarif dərəcəsini sıfır faiz təklif edərək yerli istehsalı inkişafını ön plana çəkmişdir. Ayrıca yerli istehsalı qorumaq baxımından 22-ci qrupda yer alan hər cür şərab növlərinə gömrük tarif dərəcəsini 50% təklif etmişdir.

«Azərkimya» Dövlət Şirkəti «Azərbaycan Respublikasının Gömrük Tarifi» layihəsində yerli müəssisələrdə istehsal edilən məhsulların tarif dərəcələrinin yüksəldilməsini, istehsal üçün lazım olan məhsullarının gömrük tarif dərəcələrinin azaldılmasını təklif edərək, müdafiə edici bir siyasət həyata keçirməyin məqsədəuyğunluğunu göstərmişdir.

Yuxarıda verilən təkliflərdən aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən mallara gömrük rüsumlarının differensiallaşdırılmış dərəcələrinin müəyyən edilməsi ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyinin zəminində mühüm yer tutur.

Layihənin müzakirəsi zamanı beynəlxalq ekspertlər iştirak etmişdir. Beynəlxalq ekspertlər əvvəlki 15%-in maksimum rüsum dərəcələrindən yuxarı çıxmaq şərti ilə, yəni 0-la 15% arasında variasiya etmək şərtilə bu dərəcələrdə dəyişiklik aparılmasının məqsədəuyğunluğu qəbul olundu. Bu prosesin başlanğıcında bir sıra hallarda beynəlxalq təşkilatların ekspertləri maksimum dərəcəsinin 15%-dən 12%-ə salınması məsələsini qoyurdular. Bu gömrük tarif sistemi qəbul olundandan sonra Azərbaycan gömrük idxal rüsumlar ota dərəcəsi 7-8%-ə bərabər oldu. Əlbəttə, bu rəqəm əvvəlki, yəni 6-7 %-ə nisbətən irəliyə doğru bir addımdır. Lakin onu son hədd kimi qəbul etmək düzgün olmazdı. Ona görə də yaxın dərəcədə, təbidir ki, gömrük siyasətinin həyata keçirilməsində bir sıra parametrlərə yenidən baxılması zərurəti ortaya çıxacaqdır. Bildiyimiz kimi, 2001-ci ilin dövlət

büdcəsinin tətbiqi ilə əlaqədar ölkə prezidentinin imzaladığı fərmanda da differensiallaşdırılmış gömrük tarif sisteminə keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ümumiyyətlə, götürüldükdə yeni tarif sisteminə iqtisadi siyasətin digər elementlərindən ayrı baxmaq olmaz. Bu özünü 2012-2013-cü illər ərzində gömrük orqanları tərəfindən dövlət büdcəsinə köçürülmüş vergi və rüsumların tərkibində aydın görünür.

Cədvəl

2011-ci ildə dövlət büdcəsinə köçürülmüş gömrük vergi və rüsumları .

Vergilərin növləri	2012-ci il	
	Toplanmış gömrük vergi və rüsumlar (mld.m)	Xüsusi çəkisi %
İdخال	239,9	29,2
ƏDV	519,1	63,1
Aksiz	31,7	3,9
Yol vergiləri	8,2	1
Digər vergi və rüsumlar	23,3	2,8
Cəmi	822,2	100

Cədvəl

2012-ci ildə dövlət büdcəsinə köçürülmüş gömrük vergi və rüsumları.

Vergilərin növləri	2013-cü il	
	Toplanmış gömrük vergi və rüsumlar (mld.m)	Xüsusi çəkisi %
İdخال	259483,1	28,1
ƏDV	602071,2	65,3
Aksiz	35921,7	3,9
Digər vergi və rüsumlar	24362,9	2,6
Cəmi	921838,9	100

Cədvəl

2013-cü ildə dövlət büdcəsinə köçürülməsi gömrük vergi və rüsumları.

Vergilərin növləri	2003-cü il	
	Toplanmış nəzərdə tutulan gömrük vergi və rüsumları (mld.m)	Xüsusi çəkisi %
İdخال	300	23,4
ƏDV	652	64
Aksiz	60	5,8
Yol vergiləri	8	0,8

Cəmi	1020	100
------	------	-----

İdxalın strukturunda baş verən əsas dəyişiklik səbəbi ölkədə əksər kənd təsərrüfatı məhsullarının, süd və ət məhsullarının, mebelin, tütün və spirtli içki məmulatlarının və s. tələbatın 90%-ə qədərini ödəyə biləcək səviyədə təşkil olunmuş müəssisələrin olmasıdır. Bu müəssisələrə Bakı Tütün Kombinatını, Azeri Kostel pivə zavodunu, Koka-Kola zavodunu, müxtəlif şirələr istehsal edən «SAF» şirkətini, «AZƏRSUN Holding» şirkətini, «Baku Steel Company» şirkətini göstərmək olar.

Nəzərinizə çatdırım ki, differensiallaşdırılmış tarif sisteminin özü malın hansı ölkədən gəlməsindən asılı olaraq aşağı və yuxarı gömrük idxal (ixrac) rüsumunun tətbiqini nəzərdə tutmur. 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası bütün dünyada qəbul olunmuş Malların kodlaşdırılmasının harmonikləşdirilmiş sisteminə qoşulmuşdur. Harmonik sistem əsasında tərtib edilmiş XİF Mal nomenklaturası əsas götürülməklə həmin nomenklatura üzrə bütün mal kodlarının qarşısında gömrük idxal rüsumlarının dərəcələri qeyd olunur. Bunlar advalor və spesifik rüsumlardır. Ayrı-ayrı ölkələr üçün mallara gömrük idxal rüsumlarının dərəcələri göstərilmir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcələsinin qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar olaraq 2001-ci ilin yanvarın 1-dən etibarən vasitəli vergilərin «son təyinat» prinsipi ilə alınması qaydasına keçirilmişdir.

İmzalanmış və ratifikasiya olunmuş Azad Ticarət sazişlərinə uyğun olaraq Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Qazaxıstan və Gürcüstandan Azərbaycana, Azərbaycandan isə həmin ölkələrə idxal olunan mallardan gömrük idxal rüsumları alınmır. Qalan digər ölkələrdən gələn mallara gömrük idxal rüsumları tətbiq edilir. əgər başqa ölkələrlə də belə müqavilə bağlasaq, onda qarşılıqlı şəkildə gömrük idxal rüsumları tutulmayacaq. Bütövlükdə hər bir ölkə ilə belə müqavilə bağlamaq olmaz. Məsələn, qonşu ölkələrdən Türkiyə ilə belə müqavilə bağlasaq, o zaman İran tərəfi də belə çıxışdar edəcək. Belə müqavilələr bağlanarkən ilk növbədə həmin ölkələrlə Azərbaycanın ticarət əlaqələri təhlil edilməlidir. Əgər bu gün bizdən Türkiyəyə gedən malların dəyərindən azdırsa, onda belə bir müqavi-

lənin bağlanmasıdan nə qazanırıq?! Axı ortada mənfi saldo var. Nəticə etibarilə biz mənfi saldonun həcmi qədər gömrük idxal rüsumları itiriləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə son illər ərzində xüsusi gövlət proqramlarının qəbul edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinə mane olan bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına yönəldilən tədbirlər respublikanın gömrük siyasətində də nəzərə alınmışdır. sahibkarlığın inkişafına mane olan problemlərin aradan qaldırılması, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarına sağlam rəqabət şəraiti yaradılması üçün, Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının modernləşdirilməsi üzrə tədbirlər planına uyğun olaraq spesifik rüsumların advalor rüsumlarla əvəz olunmasının 4 mərhələli qrafiki hazırlanmış və həmin qrafikə uyğun olaraq Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə 5 mal mövqeyi üzrə spesifik rüsumlar advalor rüsumlarla əvəz edilmişdir. spesifik rüsumların advalor rüsumlarla əvəz edilməsi üzrə 1-ci mərhələ Nazirlər Kabinetinin 30.09.2002-ci il tarixli 151 sayılı qərarı ilə başa çatdırılmışdır (qoyun əti, keçi əti, donuz piyi, ev quşunun piyi, ət və ət məhsulları, ərzaq unu, təbii bal, şəkərdən hazırlanan qənnadı məmulatlar və saqqız üzrə advalor rüsum müəyyənləşdirilmiş, nəticədə orta rüsum dərəcəsi 7,63%-ə enmişdir).

2-ci mərhələ 2003-cü ilin 1 aprelinə qədər başa çatdırılmışdır. Burada 6-8 mal qrupunun 14 mal növü üzrə spesifik rüsumlar advalor rüsumlarla əvəz edilmişdir. Bu proses sonrakı illərdə də davam edəcək.

Hazırda gömrük siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri də məhz Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaqla bağlı gömrük məsələlərinin elə düzgün qoyulmasıdır ki, bundan həm bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı, həm də dövlət büdcəsi maksimum səmərə əldə edə bilsin. Bunun üçün isə respublikada differensiallaşdırılmış tarif sisteminin tətbiqi mühüm rol oynayır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏ- TİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi

Dövlət suverenliyi hər dövlətin gömrük məsələlərinin birtərəfli qaydada daxili qanunvericiliklə tənzimlənməsi zərurətini meydana çıxarır. Lakin, hər bir dövlətin geo-siyasi mövqeyi və ayrı-ayrı dövlətlərlə əlahiddə münasibətləri bu məsələlərə xüsusi yanaşma metodları tətbiq edilməsini şərtləndirir. Eyni zamanda gömrük siyasətinin beynəlxalq əhəmiyyəti açıq-aşkardır və nəticədə bu məsələlər razılaşdırma tənzimlənməsinin mövzusunə çevrilir. Əgər hər hansı bir dövlət, gömrük məsələlərinin həlli zamanı digər dövlətlərin maraqlarını nəzərə almırsa və ya onların mənafeyinə zərbə vura bilən siyasət yeridirsə, xarici iqtisadi əlaqələri və bütövlükdə beynəlxalq əlaqələri mürəkkəbləşdirən konfliktlər meydana çıxıb bilər.

Gömrük sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığı, həmçinin müasir gömrük tariflərinin mürəkkəbliyi, çoxsaylı gömrük rəsmiləşdirilmələri qaydaları gündəlik zərurət halına gətirilir.

Beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin inkişafı, turist mübadiləsi, humanitar əlaqələr gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərinin və müxəlif dövlətlərin eyni tipli normativ aktlarının koordinasiyasını nəzərdə tutan gömrük qanunvericiliyinin eyniləşdirilməsini labüd edir. Milli normaların yaxınlaşdırılmasına yardım edilməsi, beynəlxalq hüquq və əldə edilmiş hökumətlərarası razılaşmalar prinsipinə əsaslanan beynəlxalq gömrük rejiminin yaradılması ön plana çıxır. Milli gömrük-hüquq sistemlərinin eyniləşdirilməsi beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi və integrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Gömrük qaydalarının əsas eyniləşdirmə vasitələri beynəlxalq müqavilələrin və ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların tövsiyələridir.

Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına və Avropa Birliyinə daxil olmaq arzusu keçid dövrü ərəfəsində daxili qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklər edilməsini, tətbiq edilən hüquqi normaların beynəlxalq

normalara yaxınlaşdırılmasını, rəsmiləşdirmə əməliyyatlarının sadələşdirilməsini, sürətləndirilməsi və eyniləşdirilməsini nəzərdə tutur. Son zamanlar qəbul edilmiş bir sıra qərarları bu istiqamətdə atılmış mühüm addımlar kimi qəbul etmək lazımdır. Vahid idxal gömrük rüsumunun tətbiqi, əlavə dəyər vergisi məsələlərinin çevikləşdirilməsi, bəzi mallara aksiz vergisinin tətbiqi bu qəbildən olan tədbirlərin vacib mərhələləridir.

Azərbaycan Respublikasında 1997-ci ildə «Gömrük Məcəlləsi» və 1995-ci ildə «Gömrük tarifi haqqında» qanunun qüvvəyə minməsi ilə gömrük işi sahəsində qanunvericiliyin hüquqi normativ bazasının əsası qoyuldu (2,...19).

Azərbaycan Respublikasında gömrük-tarif tənzimlənməsi məsələləri, «Gömrük məəcəlləsi» ilə «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda və digər qanunlarda nəzərdə tutulmuş hüquq normaları ilə həll olunur.

Gömrük Məcəlləsi «Gömrük işinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin, suverenliyinin və maraqlarının qorunmasına, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə əlaqələrinin genişlənməsinə, gömrük işi sahəsində təsərrüfat subyektlərinin, fiziki şəxslərin və dövlət orqanlarının hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunmasına, onların öz vəzifələrini yerinə yetirməsinə yönəldilmişdir».

Respublikada gömrük fəaliyyətini tənzimləyən gömrük qanunlarını, gömrük hüququnun mənbəyi kimi 2 şərti yarımqrupa bölmək olar:

- a) bilavasitə gömrük məsələlərini tənzimləyən qanunlar;
- b) dolayısı ilə gömrük məsələlərini tənzimləyən qanunlar.

Birinci qrupa «Gömrük tarifi haqqında» qanun, habelə bundan sonra bilavasitə gömrük işi ilə bağlı olaraq qəbul ediləcək digər qanunlar daxildir.

İkinci qrupa isə «Azərbaycan respublikasının Vergi Məcəlləsi», «Girov haqqında», «Valyuta tənzimi haqqında», «İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında» və s. Qanunları daxil etmək olar (9,...17...22...).

«Gömrük tarifi haqqında» qanun Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə, xarici ticarətin dövlət tənzim-

lənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşması və tətbiqi, həmçinin ölkənin gömrük sərhəddindən keçən mallardan rüsum tutması qaydalarını müəyyən edir.

Gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi qaydası bu qanunda müəyyən edilmiş və əsas məqsədləri idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək, malların gətirilməsi və çıxarılması, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək, valyuta sərvətlərinin Respublikanın gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarət etmək, əmtəə və xidmətləri istehsal etmək, istehlak strukturunda mütləq dəyişikliklər üçün şərait yaratmaqdan ibarətdir. Bundan başqa respublika iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq məsələləri həyata keçirilir.

Gömrük rüsumunun dərəcəsi vahid olub, malları gömrük sərhəddindən keçirən şəxslərdən, əqdlərin növlərindən, «Gömrük tarifi haqqında» qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla digər faktlardan asılı olaraq dəyişdirə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən gömrük rüsumuna cəlb olunan (olunmayan) malların siyahısı və tətbiq edilən rüsum dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir (GT maddə 3, b. 3).

İxrac gömrük rüsumlarının dərəcələri və onların tətbiq olunduğu malların siyahısı, həmçinin xarici iqtisadi tənzimlənmənin qeyri-tarif tədbirləri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün ixrac gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təyin olunur. Gömrük tarifi tənzimlənməsinin hüququnun əsas məqsəbləri aşağıdakılardır:

- 1) gömrük işini həyata keçirmək, onun inkişafını və təkmilləşdirilməsini təmin etmək üçün, gömrük və digər müvafiq dövlət orqanlarına səmərəli fəaliyyət şəraiti yaratmaq;

2) gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi üçün optimal, elmi cəhətdən əsaslandırılmış və dah çox demokratik dəyərlərə söykənmiş gömrük sistemi yaratmaq;

3) ölkə vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının qanuni təminatı, onların birləşdiyi ictimai birliklərin gömrük işi ilə əlaqədar fəaliyyətləri zamanı, habelə, xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan fiziki şəxslərin, həmçinin hüquqi şəxslərin gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulan bütün hüquqların qorunması üçün möhkəm, sabit hüquqi təminat yaratmaq;

4) Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi üstünlüklərini və maraqlarını qorumaq (ilk növbədə burada söhbət ölkəmizin iqtisadi suverenliyi və iqtisadi təhlükəsizliyindən, daxili bazarın qorunmasından, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılmasından, həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq əlaqələrindən getməlidir).

Gömrük-tarif tənzimlənməsinin mühüm tərəflərindən biri də gömrük ödənişlərinin tutuşmasıdır. Bildiyimiz kimi gömrük ödənişləri «Gömrük Məcəlləsi»nin 108-ci maddəsində nəzərdə tutulub. Məcəllədə nəzərdə tutulmuş gömrük ödənişlərinə əlavə dəyər vergisi, aksizlər, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları, saxlanmasına görə gömrük yığımları, malların gömrük müşayətinə görə gömrük yığımları və s. aid edilir.

Mal və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxslərdən gömrük orqanı istənilən aldığı pul vəsaitləri gömrük ödəmələri adlanır.

Dövlətin öz xərclərini ödəmək və iqtisadi-sosial həyata müdaxiləsini təmin etmək məqsədi ilə, hüquqi və fiziki şəxslərdən qanunvericilik əsasında topladığı məcburi vəsaitlər vergilər adlanır.

Vergilər və gömrük ödəmələrinin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş müddəalar, habelə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları təşkil edir. Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən aparılan mallara əlavə dəyər vergisinin tətbiqi Gömrük Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi»nə uyğun həyata keçirilir.

Gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, idxal-ixrac əməliyyatlarında ƏDV və aksiz vergiləri tutulur.

ƏDV dolayı vergi olub, əhalinin xərclərindən tutulur. Çünki bu vergi istehsalda alqı-satqı prosesində yaranır. 1 yanvar 2001-ci ildən qüvvəyə minən «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi»nə görə ƏDV 18% qəbul olunmuşdur. ƏDV-nin faiz dərəcəsi və hesablanması, vergitutma obyektləri müxtəlif ölkələrdə fərqi xarakter daşıyır. Azərbaycan Respublikasında da əlavə dəyər vergisi haqqında qanun və təlimatlar qəbul olunmuşdur. 1992-ci ilə qədər ƏDV-nin dərəcəsi 28% olmuşdursa, 2001-ci ildən 18%-ə endirilmişdir. Sonda müqayisə üçün qeyd edək ki, ƏDV-nin dərəcəsi İspaniya və Fransada 12%, Almaniyada 14%, İngiltərədə 15%, Portuqaliyada 16% və s.-dir. İdxal olunan mallara ƏDV-nin tətbiqi iki funksionı yerinə yetirir:

1) xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi, daha doğrusu daxili bazarda yerli və idxal mallarının arasındakı rəqabətin tənzimlənməsi;

2) dövlət büdcəsinin gəlir hissəsini doldurmaq üçün fiskal funksionı.

ƏDV-ni müəyyənləşdirərkən advalor dəyərdən istifadə olunur.

ƏDV müqavilədə göstərilən valyuta əsasında hesablanır, daha doğrusu malın gömrük dəyəri hesablanan valyuta əsas götürülür.

ƏDV hesablanarkən üç əsas dəyər elementinin cəmi əsas kimi götürülür:

- malın gömrük dəyəri;
- gömrük rüsumu (advalor, spesifik və kombinə edilmiş tariflərlə hesablanmış);
- aksiz kəmiyyət.

Azərbaycan Respublikasında 1995-ci ildən başlayaraq xarici ticarət mallarından əlavə dəyər vergisi tutulur. İdxal malları istehsal olunduğu ölkənin ərazisində əlavə dəyər vergisinə cəlb olunmadığı üçün, istehlakçı ölkələrdə həmin mallardan əlavə dəyər vergisi tutulur. Lakin Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri ilə xüsusi gömrük sistemi fəaliyyət göstərdiyindən, bu ölkələrdən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən malların əlavə dəyər vergisinə cəlb olunması Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə tənzimlənir.

MDB ölkələrinə ixrac olunan mallardan ƏDV tutulur.

Aksizlər. Dolayı vergilərdən biri də aksizlərdir. Aksizlər istehlak mallarına və xidmətlərinə qoyduğu üçün, bilavasitə alıcılar tərəfindən ödənilir. Aksizlərin faizi, Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi»nə görə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Hal-hazırda aksiz faizləri 10%-dən (qiyməti metal və gümüş məmulatı) 90-dək (içməli spirt) dəyişir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ixrac məhsullarına qoyulan ƏDV və aksizləri Azərbaycan Respublikası vergi orqanları, idxal olunan mallar üçün müəyyən edilmiş ƏDV-ni və aksizləri isə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları toplayır.

Aksizləri advalor tariflərinə görə hesablandıqda malın gömrük dəyəri, gömrük rüsumu və gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün gömrük yığımlarının miqdarı vergi qoymanın bazası kimi götürülür.

Mal qismində ölkənin gömrük sərhəddindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin, habelə müşayət olunmayan baqajda, beynəlxalq poçt göndərişlərində keçirilən, kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların və yüklərin, həmçinin nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş miqdarda gömrük yığımları alınır.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları, gömrük sisteminin xidməti xərcləri kimi qiymətləndirilir. Bu gömrük yığımları birbaşa büdcə vəsaiti hesab olunur.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük yığımları, mal və sənədlər gömrük rəsmiləşdirilməsinə təqdim olunan qədər və ya həmin vaxt həyata keçirilir. Bu gömrük yığımları ödənilməsinin özünəməxsusluğu aşağıdakılardır:

- 1) gömrük yığımlarının ödənilməsi üçün hər bir vaxt alma və ya vaxt uzatma nəzərdə tutulmayıb;
- 2) gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınmış gömrük yığımları geri qaytarılmır.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 112-ci maddəsinə görə gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün yığımların miqdarını qanunvericiliyə uyğun ola-

raq müvafiq icra hakimiyyəti, yəni Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 12 aprel tarixli 80 sayılı qərarı ilə gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə aşağıdakı gömrük yığımlarının miqdarını müəyyən edilmişdir:

1) mal qismində ölkənin gömrük sərhəddindən keçirilən kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların və yüklərin (dəyəri 100 ABŞ dollarından az olduqda 10 ABŞ dollarından az olmayacaq), nəqliyyat vasitələrinin, həmçinin Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənarda sifariş verilməklə gətirilən milli valyutanın gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük dəyərinin, xarici valyuta sərvətlərinin isə nominal dəyərinin 0,15% miqdarında, Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə görə manatla gömrük yığımları alınır (23.....).

2) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən qrant haqqında müqaviləyə əsasən qrant kimi alınan maddi yardım, humanitar və texniki yardım məqsədi ilə, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən diplomatik nümayəndələrinin rəsmi və nəqliyyat vasitələri, elektrik enerjisinin qarşılıqlı ötürülməsi üzrə gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları alınır.

3) Gömrük Yük bəyamnaməsinin hər bir əlavə vərəqi üçün sövdələşmə xarakterindən asılı olmayaraq 5 ABŞ dolları məbləğində məzənnəyə görə manatla ödəncə alınır.

4) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindəq tranzit gömrük rejimi altında keçirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsinə 30 ABŞ dolları, hər əlavə Tranzit Yük Bəyamnaməsi üçün 10 ABŞ dolları miqdarında məzənnəyə görə gömrük yığımları alınır.

5) fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən nəqliyyat vasitələrinin qeydə alınması üçün vəsiqə verilməsinə görə: - yük və minik avtomobilləri, mikro-avtobus və avtobuslar üçün – 20 ABŞ dolları;

digər nəqliyyat vasitələri üçün 15 ABŞ dolları məbləğində məzənnəyə uyğun olaraq manatla ödənc alınır.

6) malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikası orqanlarının iş vaxtından kənarda və müəyyən edilmiş yerdən kənarda rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları ikiqat miqdarda alınır.

Saxlanca görə gömrük yığımları. Gömrük anbarlarında və sahibi Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları olan müvəqqəti saxlanc anbarlarında malların və nəqliyyat vasitələrinin saxlancına görə göstərilən xidmətlərin orta dəyərindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin müəyyən etdiyi miqdarda gömrük yığımları alınır (Gömrük Məcəlləsinin 113-cü maddə).

Malların gömrük müşayətinə görə gömrük yığımları. Malların gömrük müşayətinə görə Azərbaycan Respublikası DGK-nin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin razılığı ilə müəyyən etdiyi miqdarda gömrük yığımları alınır.

Tətbiq olunan gömrük vergiləri, gömrük rüsumları və müxtəlif gömrük yığımları dövlət büdcəsi gəlirlərinin təxminən 10-25%-ə qədərini təşkil etsə də, gəlir gətirmədiyindən daha çox iqtisadi siyasət vasitəsi kimi əhəmiyyətə malikdir.

3.2. Azərbaycanın beynəlxalq gömrük əlaqələri və gömrük ittifaqlarında iştirakının perspektivləri

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində Azərbaycanın gömrük təşkilatının beynəlxalq əlaqələri xeyli genişlənmiş və keyfiyyətə yeni səviyyəyə qalxmışdır.

Beynəlxalq gömrük əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi, integrasiyanın dərinləşdirilməsi məqsədilə bir çox beynəlxalq təşkilatlar və dünya dövlətlərinin gömrük xidmətləri ilə əməkdaşlıq edən Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi hüquqi əməkdaşlığı bir neçə istiqamətdə həyata keçirir. Bu istiqamətlərdən biri də Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə sıx əlaqələr müstəvisində fəaliyyət göstərməsidir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Gömrük Təşkilatı ÜGT-nin strateji istiqamətlərinin formalaşdırılması, qlobal gömrük proseslərinin effektivləşdirilməsi və daha da müasirləşdirilməsində yaxından iştirak edir. Digər tərəfdən, ÜGT-nin fəal üzvü kimi dünyanın ən qabaqcıl ölkələrinin gömrük orqanları ilə sıx əməkdaşlıq edir.

Bu əməkdaşlıq ÜGT, MDB Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurası və ikitərəfli münasibətlər (ayrı-ayrı ölkələrinin gömrük orqanları ilə) çərçivəsində özünü biruzə verir.

ARDGK-nin ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərə üstünlük verməsi gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsində öz bəhrəsini verir. Türkiyə, İran İslam Respublikası, Gürcüstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Livan, Bolqarıstan respublikaları və Ukrayna gömrük orqanları ilə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalanmışdır. MDB Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurası çərçivəsində və İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv olan ölkələrlə çoxtərəfli sazişlər mövcuddur. Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında gömrük orqanlarının qarşılıqlı inzibati yardımı haqqında memorandum 7 iyul 1997-ci il tarixində imzalanmışdır.

DGK Müstəqil Dövlətlər Birliyi üzvü olan ölkələrin Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurasının iclaslarında fəal iştirak edir. Bunun nəticəsidir ki, MDB üzvü

olan ölkələrin Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurasının 20-ci iclası Bakı şəhərində keçirilmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsi XİFƏN əsasında vahid gömrük tarifinin işlənilib hazırlanması, gömrük rüsumlarının alınması, tətbiq edilməsi, malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsini, gömrük məqsədləri üçün malların qiymətləndirilməsi də daxil olmaqla MDB üzvü olan ölkələrin gömrük siyasətinin əsas istiqamətləri üzrə təkliflərin hazırlanıb təqdim edilməsini təmin edir.

DGK, həmçinin gömrük orqanları üçün kadrların hazırlanması, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi, gömrük statistikas, beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində MDB gömrük xidmətləri ilə əməkdaşlıq edir.

Ukrayna Dövlət Gömrük Xidmətlərindən daxil olmuş “Ukrayna Dövlət Gömrük Xidməti və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında qarşılıqlı yardım göstərilməsi qaydaları haqqında memorandum” layihəsinin ekspertizası aparılmış və Azərbaycan Respublikası hökuməti nümayəndə heyətinin Ukraynada səfəri zamanı 30 iyul 1999-cu il tarixində Kiyev şəhərində imzalanmışdır.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Baş Katibi Mişel Danenin məktubuna əsasən Azərbaycan Respublikası “Malların təsviri və kodlaşdırılması üzrə harmonikləşdirilmiş sistem haqqında Beynəlxalq konvensiya”ya qoşulmaq barədə təklif daxil olmuşdur. Bu məqsədlə yuxarıda adı çəkilmiş konvensiya dövlətdaxili proseduralardan keçirilməsi üçün Nazirlər Kabinetinə və Xarici İşlər Nazirliyinə göndərilmiş və Milli Məclisdə ratifikasiya olunmuşdur.

Fərəhləndirici haldır ki, 2001-ci ilin yanvar ayından respublikamız bu konvensiyaya qoşulan 100-cü dövlət oldu.

ÜGT-nin Brüssel şəhərində keçirilən 93/94-cü sessiyalarında Komitə sədrinin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti iştirak etmiş və sessiyanın işi zamanı Azərbaycan Respublikası ÜGT-nin Maliyyə Komitəsinə üzv seçilmişdir.

Avropa İttifaqının Tasis proqramı üzrə Azərbaycan Respublikasının milli və dövlətlərarası proqramları və Avropa İttifaqı Komissiyasının Texniki Yardım Proqramı çərçivəsində (1996-cı il oktyabr) Daşkənd şəhərində Avropa Gömrüyü

və Azərbaycan Respublikası Dövlət Komitəsi arasında Tasis proqramı çərçivəsində “Təhsil”, “İdarəetmə və Təşkilat” layihələri üzrə müqavilələr imzalanmışdır.

DGK-nin Avropa Gömrüyü ilə apardığı intensiv danışıqlar nəticəsində Tasis proqramı çərçivəsində Avropa Gömrüyünün Orta Asiya Respublikaları və Azərbaycan Respublikası üzrə koordinatları tərəfindən “Con Erik Platt” bağlanmış müqavilələrin həyata keçirilməsi barədə gömrük orqanalarına məsul vəzifəli şəxslər ilə görüşmək də Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin rəyini öyrənmək üçün Bakıda görüşlər keçirilmişdir.

Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafına həsr edilmiş Beynəlxalq Konfrans hazırlıq üçün Bakı şəhərində keçirilən iştirakçı dövlətlərin işçi qruplarının üzvlərinin iclasında gömrük əməliyyatları və sənədləşdirilmələrinin aparılması üzrə əsas sazişin texniki əlavəsinin layihəsi hazırlanmışdır.

Burada Tasis və TRASEKA proqramları çərçivəsində həyata keçirilən sərhəd – keçid prosedurlarının sadələşdirilməsi, unifikasiya olunması və s. məsələlərin əksini tapmasıdır. Təbii ki, nəqliyyatın sərhədlərdən keçməsi üçün proqram iştirakçıları olan dövlətlərararsı gömrük əməliyyatlarının genişlənməsi vacib məsələ kimi qarşıda dayanır. Azərbaycan gömrük orqanları sərhəd buraxılış məntəqələrində vacib dövlət xidməti orqanı kimi gömrük prosedurlarının harmonikləşdirilməsi və sadələşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atırlar. Azərbaycan bununla bağlı bir sıra beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuş, Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən gömrük nəzarətinin təşkili, informasiya texnologiyalarının istifadəsi sahəsində səylərini xeyli artırmış, avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminə keçilmiş, proqram təminatı və texniki baza yaradılmış, istismardadır.

TRASEKA layihəsi üzrə əsas çoxtərəfli saziş imzalandıqdan sonra ölkəmiz tərəfindən bütün lazımi təşkilati işlər həyata keçirilmişdir və bu dəhlizin səmərəliliyinin artırılması və inkişaf etdirilməsi üzrə mühüm işlər görülmüşdür.

Ümumiyyətlə, respublikamıza gələn Avropalı ekspertlər gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilən işləri yüksək qiymətləndirmiş, sərhəd – keçid məntəqələrində yaradılan şəraitdən razı qaldıqlarını dilə gətirmişdilər.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin dəvəti ilə İran İslam Respublikasının İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirinin müavini, Gömrük idarəsinin prezidenti və Türkiyə Cumhuriyyətinin gömrük müstəşarı Azərbaycana rəsmi səfər etmişdir.

İran İslam Respublikasının İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirinin müavini, gömrük idarəsinin prezidentinin səfəri zamanı “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi və İran İslam Respublikası Gömrük idarəsi arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında memorandum” imzalanmışdır.

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin bu ilin aprel ayında Türkiyəyə rəsmi səfəri çərçivəsində iki ölkənin hökumətləri arasında gömrük sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında imzalanan sazişi əməkdaşlığın genişləndirilməsi baxımından irəliyə doğru atılan müsbət addım kimi səciyyələndirmək olar.

ARDGK-nin sədri Kəmaləddin Heydərov və Türkiyə Respublikasının dövlət naziri Kürşat Turmenin imzaladığı saziş imkan verəcəkdir ki, gömrük orqanları arasında gömrük qanunvericiliyinin pozulmasının hər iki ölkənin iqtisadi, maliyyə, ticarət və ictimai maraqlarına ziyan vurduğu nəzərə alınmaqla qarşılıqlı əməkdaşlıq genişləndirilsin.

Sazişin əsas məram və məqsədlərindən biri də tərəflərin zəruri məlumat və sənədlərin alınmasında bir-birinə yardım etməsidir. Eyni zamanda sazişin müddəalarına uyğun olaraq Türkiyə Cumhuriyyəti Gömrük Müstəşarlığı və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi gömrük qanunvericiliyinin düzgün tətbiq edilməsi məqsədilə gömrük hüquqpozmalarının qarşısının alınması, təhqiqatının aparılması üçün və bu hüquqpozmalara qarşı bütün zəruri tədbirləri görəcəklər.

Razılığa gələn tərəflər öz təşəbbüsləri ilə və ya sorğu əsasında öz milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq birgə əməkdaşlıq edəcək, gömrük

qanunvericiliyini pozan və ya pozması aşkara çıxan fəaliyyət və yaxud narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz ticarəti ilə məşğul olan bütün təzahürlərə qarşı birgə mübarizə aparacaqlar. İki qardaş ölkənin gömrük xidmətləri əməkdaş və mütəxəssis mübadiləsi də daxil olmaqla aralarında bərabər təsirli əlaqələrin qurulması təhsil sahəsində qarşılıqlı proqramların hazırlanması, razılaşdırılan mövzularda birgə seminar və konfransların təşkili, gömrük qanunvericiliyi və tətbiqi sahəsində qarşılıqlı məlumat mübadiləsi sahəsində təcrübə aparacaqlar.

Məlumdur ki, beynəlxalq xüsusi aləmdə nüfuza malik olan ümumdünya gömrük təşkilatının Baş Katibi Mişel Dane respublikamıza ikinci dəfə (19 iyun 2000-ci il) işguzar səfər etmiş və faydalı fikir mübadiləsi aparmaqla perspektiv planların müzakirəsində iştirak etmişdir. Baş Katib tərəfindən Azərbaycan Gömrük Təşkilatının müsbət işi qiymətləndirilmişdir. Bu isə beynəlxalq aləmdə milli gömrük xidmətlərimizin layiqincə təmsil olunması və tanınmasının təzahürüdür.

Memorandumda yaradılacaq həmin mərkəzdə regional tədris, texniki yardıma dair görüşlər və gömrüklə bağlı, digər tədbirlərin keçiriləcəyi, DGK-nin onun sahibi və istifadəçisi olacaq özünün milli və beynəlxalq proqramları üçün də istifadə edəcəyi əksini tapmışdır.

ARDGK-nin nümayəndə heyətinin ÜGT-nin 95/96-cı sessiyasında (Brüssel, 6-8 iyul 2000-ci il) iştirakı və üzv ölkələri təmsilçisi tərəfindən dəstəklənəcək və mötəbər təşkilatların ali orqanı olan siyasi komissiyaya üzv seçilməsi ölkələrin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun tanınmasının təzahürüdür.

Göründüyü kimi, son 10 ildə ölkə rəhbərliyinin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət, o cümlədən gömrük siyasəti nəticəsində respublikanın beynəlxalq gömrük əlaqələri xeyli genişlənmiş və hal-hazırda genişlənməkdə və inkişaf etdirilməkdədir.

Aktual strateji məsələlərdən digəri gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsidir. Bu müddət ərzində Azərbaycan Respublikasının Gömrük

Məcəlləsi və Gömrük Tarifi Haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul olunmuşdur.

Məcəllədə gömrük orqanlarının qarşısında qoyulan vəzifələrdən çıxış edilərək gömrük işinin əsas prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir. Məcəlləyə görə gömrük orqanları hüquq – mühafizə orqanı statusu almışdır.

Gömrük tarifi və valyuta tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunları gömrük orqanlarına valyuta nəzarətini həyata keçirmək hüququ verir və gömrük rüsumlarının dəqiq hesablanması və vaxtında yığılaraq dövlət büdcəsinə köçürülməsi tələbini qoyur.

Gömrük qanunvericiliyinin inkişafında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 sayılı 27 oktyabr 1998-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında Əsasnamə mühüm yer tutur. Əsasnaməyə görə Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikasında gömrük işi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən Mərkəzi İcra Hakimiyyəti orqanıdır.

Gömrük siyasətinin strateji məsələlərinin müəyyən edilməsi mərhələsində Dövlət Gömrük Komitəsinin əsasnamədə göstərilən vəzifə və funksiyaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

XİF- in gömrük – tarif tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra tədbirlər görülməlidir. Belə tədbirlərə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- gömrük tarifi əmtəə nomenklaturası əsasında və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq differensiya olunmuş gömrük rüsum dərəcələri nəzərə alınmaqla metodologiyasının və tətbiqi qaydasının hazırlanması;
- tarif güzəştləri (preferensiyaları) sisteminin və tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi;
- malların xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası (XİFƏN) üzrə düzgün təsnifatlandırılması üzərində nəzarət mexanizminin hazırlanması;
- bütün səviyyələrdə tarif tənzimlənməsi mexanizminə aid kompleks məsələlərin həll edilməsi.

Gömrük siyasətinin inkişafı XİF-in tənzimləmə mexanizmini beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması və milli iqtisadiyyatın maraqlarının dünyəvi qanunlar nəzərə alınmaqla müdafiəsi ilə bağlıdır. Milli bazarı xarici rəqabətin zərərli təsirindən qorumaq və keyfiyyətsiz malların idxalının qarşısını almaq məqsədilə hərtərəfli düşünülmüş tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq perspektivi nəzərə alınmaqla xarici kapitalın cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə bir sıra vasitələrdən, o cümlədən istehsalın beynəlxalq kooperasiyası üçün münbit şərait yaradan emal gömrük rejimlərindən istifadə oluna bilən, aksizli mallar istisna olunmaqla xarici təsisçinin nizamnamə fonduna payı şəklində gətirilən mallara tarif güzəştləri verilə bilər. Lakin, gömrük – tarif tənzimlənməsinin elə dəqiq mexanizmi yaradılmalıdır ki, sui-istifadə hallarının qarşısını almaq mümkün olsun.

Bu məsələlərin həll edilməsi – gömrük siyasətinin, xarici ticarətin tarif və qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiqinin prinsip və metodlarının təkmilləşdirilməsini, gömrük işinin hüquqi təminatının tamlığını, digər ölkələrlə gömrük əməkdaşlığını, gömrük orqanlarının təşkili və fəaliyyətinin, eləcə də gömrük nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, gömrük orqanlarının digər hüquq-mühafizə orqanları və dövlət qurumları ilə qarşılıqlı münasibətlərini daha mütərəqqi səviyyəyə qaldıra bilər.

Gömrük xidməti xarici ticarətin liberallaşdırıldığı, XİF iştirakçılarının çoxaldığı şəraitdə dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində əsas vasitə olmalıdır.

Gömrük siyasətinin başlıca vəzifəsi – Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraqlarının və səlahiyyət çərçivəsində iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Qaçaqmalçılıq, gömrük qaydalarının və vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarına qarşı mübarizə aparılması, narkotik vasitələrin, silahın, Azərbaycan xalqının bədii və arxeoloji sərvətlərinin, eləcə də intellektual mülkiyyətin, nadir flora və fauna nümunələrinin qeyri-qanuni dövriyyəsinin

qarşısının alınması hüquq-mühafizə fəaliyyətinin prinsipial müddəalarını əsas tutan gömrük orqanlarının ən ümdə vəzifəsidir.

Gömrük siyasətinin hüquq-mühafizə sayəsindəki effektivliyinin göstəricisi qaçaqmalçılığın ictimai təhlükəli, mütəşəkkil formalarının sistemli şəkildə aşkar edilməsi və qarşısının alınmasıdır.

Bu siyasətin dövlətin iqtisadi maraqlarının qorunmasına yönəlmiş əsas istiqamətlərindən biri xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının valyuta əməliyyatlarına mükəmməl nəzarət sisteminin yaradılmasıdır.

Müasir mərhələdə gömrük siyasətinin hazırlanması, onun ölkədə iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə reaksiyası və çeviklyi, onun milli maraqların qorunmasına istiqamətləndirilməsi, eləcə də, bir sıra digər məsələlərə münasibət formalaşdırılması zərurəti meydana çıxmışdır. Bu problem, demək olar ki, bütün fəaliyyət sahəsi və bütün idarəetmə səviyyələrini əhatə edir və kompleks xarakter daşıyır. İlk növbədə XİF-in liberallaşdırılması və Azərbaycanın beynəlxalq əmək bölgüsündə daha fəal iştirakı şəraitində XİF-in tənzimlənməsinin və gömrük siyasətinin formalaşdırılmasının elmi əsasları hazırlanmalıdır. Bu zaman milli istehsalçıların effektiv müdafiəsinin üsul və vasitələri nəzərdə tutulmalı və əsaslandırılmalıdır.

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmağa hazırlaşması, müxtəlif beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulması ilə əlaqədar olaraq təəhhüdlər götürülməsi gömrük siyasətinin, XİF-in tənzimlənməsi qaydalarının və proseduralarının beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması məsələsini gündəmə gətirir. Bununla əlaqədar olaraq, XİF-in qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə üsullarının sərtləşdirilməsinin, milli istehsalçıların müdafiəsinin və ixracın stimullaşdırılmasının hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi zərurəti yaranır.

Gömrük siyasəti daxili və xarici siyasətlə bağlı olub dövlətin maraqlarını əks etdirir. Bu siyasətin özülü dövlətin iqtisadi əsasıdır. Müxtəlif inkişaf mərhələlərində o, dəyişikliklərə uğrasa da, əsas məzmununu təşkil edən dövlətçilik dəyişməz qalır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.

Seçdiyimiz dövlət quruluşu və inkişaf istiqamətləri ölkə iqtisadiyyatını xarici müdaxilənin zərərli təsirlərindən qorumağa, milli istehsalı müdafiə etməyə qadir olan və bütövlükdə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edə biləcək orqanın yaradılmasını, ilk növbədə təsis edilməli olan dövlət idarəetmə sisteminin aparıcı elementlərindən birinin təşkilini labüdləşdirdi.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət inhisarında saxlanıldığı Sovetlər İttifaqının tərkibində olmuş Azərbaycan üçün bu sahədəki strateji və taktiki tədbirlər tamamilə yeni olmaqla demək olar ki, sıfır səviyyəsindən başlanılmalı idi. Bu tədbirlər kompleks xarakterli olmalı və onların həyata keçirilmə mərhələləri müəyyənləşdirilməli idi. Lakin, o zaman Azərbaycanda yaranmış ictimai – siyasi vəziyyət, eləcə də Dövlət Gömrük Komitəsinin rəhbər işçilərinin səriştəsiz fəaliyyəti nəticəsində köklü tədbirlər planının işlənilməsinə, hazırlanmasına, müntəzəm gömrük siyasəti aparılmasına nail oluna bilmədi.

Respublika daxilində və sərhəddə iş qabiliyyətli gömrük müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması və onların texniki təminatı, gömrük xidməti kadrlarının hazırlanması, gömrük qanunvericiliyinin hazırlanması və tətbiq edilməsi, sosial məsələlərin həlli kimi mühüm tədbirlər ön plana çəkilmədi.

1995 – ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının fəaliyyətində köklü dəyişikliklər baş verdi. Gömrük sistemi və infrastrukturu yenidən quruldu. Bütövlükdə gömrük işinin məzmununa yenidən baxılmalı idi. İnkişaf etmiş ölkələrin gömrük təcrübəsinin öyrənilməsi, beynəlxalq tələblərə cavab verən gömrük qanunvericiliyinin yaradılması və tətbiqi, Azərbaycan Respublikası gömrük xidmətinin digər ölkələrin gömrük xidmətləri ilə sənədlərin və gömrük əməliyyatlarının unifikasiyası əsasında yaxınlaşması kimi mühüm prinsiplər bu yeniləşmənin əsasını təşkil etdi.

Təşkilati tədbirlərlə bir vaxtda dövlətin gömrük siyasəti də formalaşdırıldı. Gömrük siyasətinin məqsədi xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin gömrük mexanizmini hərəkətə gətirən və dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində əhəmiyyətli

yer tutan rüsum və yığımların toplanmasını təmin edən strateji məsələlərin həyata keçirilməsidir.

Əsas məsələ gömrük – tarif siyasətinin müəyyən edilməsində əlverişli yolun seçilməsi idi.

İqtisadi islahatların və xarici ticarətdə dövlət inhisarından onun liberallaşdırılmasına keçilməsinin şərtləri, xarici iqtisadi fəaliyyətin mexanizminin dəyişməsi gömrük–tarif siyasətinin seçilməsini mürəkkəbləşdirdi və çətinləşdirdi.

Daha bir strateji məsələ xarici iqtisadi fəaliyyətin (XİF) tənzimlənməsinin gömrük mexanizminin təkmilləşdirilməsi idi. Sovet dövründə tənzimlənmənin gömrük mexanizmi işləmirdi. Gömrük siyasətini xarici ticarəti müstəsna olaraq öz orqanları vasitəsilə həyata keçirən dövlət idarə edirdi, lakin idxal və ixracın iqtisadi tənzimlənməsi həyata keçirilmirdi. Bu isə, həm XİF – ə, həm də istehsalın inkişafına və maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərirdi.

Gömrük – tarif tənzimlənməsi mexanizminin yaradılması Azərbaycan iqtisadiyyatının keçid halında olması və milli bazarın formalaşdırılması zərurətindən irəli gəlirdi.

Başqa bir strateji məsələ büdcənin doldurulmasının effektiv yolunun axtarılmasıdır. Bu məsələ obyektiv xarakter daşıyır və onun həlli başda dövlətin həyat qabiliyyətli maliyyə sistemində tələbatı faktoru olmaqla bir neçə faktorlardan asılıdır.

Yeni iqtisadi münasibətlərə keçilməsi, gömrük – tarif siyasətində islahatlar bu vasitədən milli iqtisadiyyatın və istehsalçıların mənafeyi naminə istifadə etməyə şərait yaradır. XİF – dən gəlir götürməklə yanaşı gömrük – tarif siyasəti fiskal məsələlərin həllində mühüm vasitədir.

Təcrübə göstərir ki, gömrük gəlirlərinin artımı ölkə daxilindəki məhsul istehsalı ilə əlaqədardır. Onların bir – birinə qarşılıqlı təsiri son nəticədə xarici ticarətin genişlənməsinə gətirib çıxarır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Maks Karden «Теория протекционизма» (The theory of) (Nobel mükafatı laureatı).
2. Maks Karden «Протекционизм, рост и торговля» 1985.
3. Maks Karden «Торговля политика и экономическое благосостояние» (Trade Policy and Economic Welfare, 1974).
4. Maks Karden «Инфляция, валютный курс и мировая экономика» 1977.
5. A.Ş.Şəkəraliyev «Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətləri». Bakı, 1999.
6. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkəraliyev «Bazar iqtisadiyyatına keçid dövlətin iqtisadi siyasəti». Bakı, 2002.
7. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkəraliyev «Dünya iqtisadiyyatı müasir dövrün problemləri». Bakı, 2003.
8. A.Ş.Şəkəraliyev, C.Q.Nuriyev, A.A.Əliyev «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi».
9. K.F.Sadıqov, K.S.Qafarov, N.N.Bədirov «Xarici iqtisadi fəaliyyətin makroiqtisadi tənzimlənməsi». Bakı, 1994.
10. A.Ş.Şəkəraliyev – «Keçid iqtisadiyyatı və dövləti». Bakı, 2000.
11. Abdulla Fazil «Atropatena» (e.ə. VII əsr), «Elm», 1992.
12. Azərbaycanın Gömrük tarixi (I hissə).
13. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi
<http://www.az-customs.tmt>.
14. Əliyev A.E. «Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqəsi». Bakı – Ozan 2001.
15. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası» I cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1998.
16. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları» nəşri.
17. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin idarə edilməsi və inkişafı» IV cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.

18. Heydərov K.F., İbrahimov T.T. «Gömrük işi iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik» Bakı 1999.
19. Heydərov K.F., Həsənov C.Q. «Azərbaycan Gömrük xidməti yeni dünya təsərrüfat münasibətləri şəraitində» Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı 1998.
20. Paşayev Q. «Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin cinayət və gömrük qanunvericiliyi ilə müdafiəsi» Bakı 1997.
21. İmanov M. «Azərbaycan Respublikasında qaçaqmalçılıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə məsələləri». Hüquq ədəbiyyatı. Bakı 1999.
22. Məmmədov S.M. Maliyyə. Dərslik, Bakı «Azərnəşr» 1997. (həmçinin bazar: «Sənayenin maliyyəsi» Bakı 1988).
23. Məmmədov S.M. və b. Vergi və gömrük işi. Bakı 1996.
24. Feyzullabəyli İ.Ə., İbişov E.İ., İsrəfilov H.A. «Beynəlxalq ticarət işi». Dərslik. Bakı 2001.
25. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev H., Kəlbəyev Y.A. «Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları». Dərslik. Bakı 2001.
26. Nuriyev C.Q. və b. Biznes işini necə təşkil etməli. Bakı. Qanun 1998.
27. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ».
28. Nuriyev C.Q., Əliyev Z., İsmayılov G. Gömrük statistikas. Dərs vəsaiti. Qanun nəşriyyatı. Bakı 2000.
29. Nuriyev C.Q., Mikayılov N.N., Nuriyeva K.Q. «Ekologiya hüququ» Bakı. Dərs vəsaiti. Qanun nəşri.
30. Nuriyev C.Q. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi. Qanun. Bakı 2000.
31. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ». Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı. Təfəkkür 2002.
32. Gömrük orqanlarının hüquq mühafizə fəaliyyəti. III cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 2000.
33. «Azərbaycan tarixi» ən qədim dövrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər. Bakı «Elm» 1993.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti MM-nin 2894 qrup magistri Tağızadə Elnur Yaşar oğlunun «Dövlətin gömrük siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri» mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət inhisarında saxlanıldığı Sovetlər İttifaqının tərkibində olmuş Azərbaycan üçün bu sahədəki strateji və taktiki tədbirlər tamamilə yeni olmaqla demək olar ki, sıfır səviyyəsindən başlanılmalı idi. Bu tədbirlər kompleks xarakterli olmalı və onların həyata keçirilmə mərhələləri müəyyənləşdirilməli idi. Lakin, o zaman Azərbaycanda yaranmış ictimai – siyasi vəziyyət, eləcə də Dövlət Gömrük Komitəsinin rəhbər işçilərinin səriştəsiz fəaliyyəti nəticəsində köklü tədbirlər planının işlənib hazırlanmasına, mütərəqqi gömrük siyasəti aparılmasına nail oluna bilmədi.

Respublika daxilində və sərhəddə iş qabiliyyətli gömrük müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması və onların texniki təminatı, gömrük xidməti kadrlarının hazırlanması, gömrük qanunvericiliyinin hazırlanıb tətbiq edilməsi, sosial məsələlərin həlli kimi mühüm tədbirlər ön plana çəkilmədi.

1995 – ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının fəaliyyətində köklü dəyişikliklər baş verdi. Gömrük sistemi və infrastrukturu yenidən quruldu. Bütövlükdə gömrük işinin məzmununa yenidən baxılmalı idi. İnkişaf etmiş ölkələrin gömrük təcrübəsinin öyrənilməsi, beynəlxalq tələblərə cavab verən gömrük qanunvericiliyinin yaradılması və tətbiqi, Azərbaycan Respublikası gömrük xidmətinin digər ölkələrin gömrük xidmətləri ilə sənədlərin və gömrük əməliyyatlarının unifikasiyası əsasında yaxınlaşması kimi mühüm prinsiplər bu yeniləşmənin əsasını təşkil etdi.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq işin müdafiəyə buraxılmasını məqsədəuyğun hesab edirəm.

i.e.n.M.M.Aslanova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti MM-nin 2894 qrup magistri Tağızadə Elnur Yaşar oğlunun «Dövlətin gömrük siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri» mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Keçid dövründə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı xarici iqtisadi əlaqələr sistemi ilə sıx bağlıdır. Bununla belə nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan inkişaf etməkdə olan digər ölkələr kimi iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə inteqrasifa məsələlərini eyni zamanda həll etməyə məcburdur. Həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, müasir dünya ticarəti sistemi bütün ölkələrə qarşı xarici iqtisadi siyasətin sərt tələblərini və məhdudiyyətlərini irəli sürür.

Bu səbəbdən milli iqtisadiyyatın struktur cəhətdən tənzimlənməsi bu tənzimləmə obyektinin inkişaf edən vahid orqanizmdən ibarət olmasına əsaslanmalıdır.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində məqsəd onun təkmilləşmə və inkişaf üçün zəruri olan strukturunun fasiləsiz olaraq dəyişdirilməsini, milli təsərrüfatın sistem kimi bütövlüyü üçün təhlükə yaradan uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasını təmin edən dinamik tarazlığın saxlanmasından ibarətdir.

Azərbaycanda istehsalın və istehlakın milli struktur xüsusiyyətləri, iqtisadi inkişaf səviyyəsi. Digər obyektiv və subyektiv faktorların təsiri xarici ticarətin tənzimlənməsi sisteminə kompleks münasibət tələb edir.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alsaq işi tamamlanmış magistr dissertasiyası hesab etmək olar və işin müdafiəyə buraxılması məqsədəuyğundur.

Prof.A.Ş.Şəkəraliyev

REFERAT

Keçid dövründə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı xarici iqtisadi əlaqələr sistemi ilə sıx bağlıdır. Bununla belə nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan inkişaf etməkdə olan digər ölkələr kimi iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə inteqrasifa məsələlərini eyni zamanda həll etməyə məcburdur. Həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, müasir dünya ticarəti sistemi bütün ölkələrə qarşı xarici iqtisadi siyasətin sərt tələblərini və məhdudiyyətlərini irəli sürür.

Bu səbəbdən milli iqtisadiyyatın struktur cəhətdən tənzimlənməsi bu tənzimləmə obyektinin inkişaf edən vahid orqanizmdən ibarət olmasına əsaslanmalıdır.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində məqsəd onun təkmilləşmə və inkişaf üçün zəruri olan strukturunun fasiləsiz olaraq dəyişdirilməsini, milli təsərrüfatın sistem kimi bütövlüyü üçün təhlükə yaradan uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasını təmin edən dinamik tarazlığın saxlanmasından ibarətdir.

Azərbaycanda istehsalın və istehlakın milli struktur xüsusiyyətləri, iqtisadi inkişaf səviyyəsi. Digər obyektiv və subyektiv faktorların təsiri xarici ticarətin tənzimlənməsi sisteminə kompleks münasibət tələb edir.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı struktur texnologiyası səviyyəsinin yüksəlməsinə və dünya bazarında rəqabətə davamlı milli istehsal komplekslərinin yaranmasına imkan verən struktur yenidənqurmasını həyata keçirməlidir.

Keçid dövründə ixrac-idخال əməliyyatları iştirakçlarına təsir prosesində iqtisadi siyasətin bir-birinə qarşılıqlı nüfuz edən və bir-birini tamamlayan kompleks vasitələrindən istifadə olunması zərurəti xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənmə sisteminin əsas xüsusiyyətlərindəndir.

Xarici ticarət fəaliyyəti təcrübəsində iqtisadi, inzibati, texniki, milli ixracatçılara yardım və valyuta maliyyə tədbirləri vasitəsi ilə dövlət tənzimlənməsi həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu işdə dövlətin həyata keçirmiş olduğu gömrük siyasəti mühüm rol oynayır.

Gömrük siyasəti xarici ticarət dövriyyəsinin gömrük sərhədlərindən mal və nəqliyyat vasitələrinin uyğun gömrük rejimlərinin müəyyən edilməsi vasitəsi ilə keçirilməsinin dövlət tənzimlənməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edir.

Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak edən institutların məcmusu, həmçinin onun həyata keçirilmə metodları, səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən gömrük tənzimlənməsi metodlarının istifadə qaydası gömrük siyasəti mexanizmini təşkil edir.

Dövlətin gömrük siyasəti xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri ilə müəyyən edilir. Belə ki, burada xarici siyasətin tərkib hissəsi kimi vahid xarici ticarət siyasəti və ona nəzarət, onların hüquq və qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən qorunmasına dövlətin və onun orqanlarının xarici ticarət fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxiləsinə, onun iştirakçılarna və bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatına zərər vurulmasının istisna edilməsi və respublikanın gömrük ərazisinin bütövlüyü və s. Məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Azərbaycan dövlətinin gömrük siyasəti onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. İqtisadi təhlükəsizlik məsələləri iqtisadiyyatın respublikanın sosial, siyasi, müdafiə qabiliyyətinin və mütərəqqi inkişafının kifayət edəcək səviyyəsini təmin edə bilən vəziyyətini, tarazlaşdırma problemlərinin həlli yollarını, mümkün xarici və daxili təhlükələrə, onun iqtisadi maraqlarının xarici təsirlərdən asılı olmaması və kifayət qədər xətərdən qorunması qabiliyyətini nəzərdə tutur.

Dövlətin gömrük siyasəti. Onun həyata keçirilməsi üçün başlıca zəmin olan gömrük xidmətinin fəaliyyətinə arxalanır. Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi mürəkkəb proses olub, hakimiyyətin hər üç qanadının – qanunvericilik, icra və əməlkəmə hakimiyyətinin və həmçinin bu işdə maraqlı olan təsərrüfatçılıq və sahibkarlıq dairələrinin bilavasitə iştirakı ilə reallaşır.

РЕЗЮМЕ

В диссертационной работе было проведено исследование организации и управления таможенным делом в Азербайджане и направлений его совершенствования в условиях интеграции в мировую экономику.

На основе проведенного исследования в диссертационной работе разработан комплекс мероприятий по совершенствованию таможенной системы в Азербайджанской республике, внедрению новых технологий в таможенный процесс, информатизации и компьютеризации таможенной обработки, расширению экономических методов, расширению международного сотрудничества в таможенном деле, а также механизмы координации деятельности таможенного комитета в системе экономических министерств страны.

В заключении диссертации обобщены основные выводы и предложения по итогам исследования.

SUMMARY

In dissertational work research of the organization and management of customs business in Azerbaijan and directions of his perfection in conditions of integration into economic has caaried out.

On the basis of carried research in dissertational vork the kompleks of actions on perfection of customs system in the Azerbaijan Republic, to introduction nev technologies in customs process, information and a computerization of customs prosessing, to expansion of economic methods, expansion of the international cooperation in customs business, and also mechanizms of coordination of activity of customs committee in system of the economic ministries of the country is developed.

In the conclusion of the dissertation the basic conslusions and offers on results of research are generalized.